Netspar

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

NETSPAR INDUSTRY SERIES

Pensioenvoorbereiding van zzp'ers tijdens de coronacrisis

Marleen Damman
Gerbert Kraaykamp

DESIGN PAPER 204

DESIGN PAPERS zijn onderdeel van de **refereed Industry Paper Series**, dat wil zeggen beoordeeld en geaccordeerd door de Netspar Editorial Board. Ze bediscussiëren het ontwerp van (een component van) een pensioensysteem of -product, analyseren de doelstelling en bieden mogelijkheden voor het verbeteren van de doeltreffendheid ervan. Dit type paper is toegankelijk geschreven voor specialisten uit de sector, verantwoordelijk voor het ontwerpen van de besproken component. Design Papers bevatten een sectie waarin de auteurs naar aanleiding van de analyse hun eigen mening geven. Design Papers worden ter bespreking gepresenteerd bij Netspar evenementen, waarbij de panelleden bestaan uit vertegenwoordigers van academici en partners uit de sector, samen met internationale wetenschappers. Netspar Design Papers worden beoordeeld door de Netspar Editorial Board alvorens tot publicatie wordt overgegaan.

Colofon
Netspar Design Paper 204, januari 2022

Editorial Board
Rob Alessie – Rijksuniversiteit Groningen
Mark-Jan Boes – VU Amsterdam
Paul Elenbaas – Nationale Nederlanden
Andries de Grip (voorzitter) – Maastricht University
Arjen Hussem – PGGM
Agnes Joseph – Achmea
Bert Kramer – Rijksuniversiteit Groningen & Ortec Finance
Raymond Montizaan – Universiteit Maastricht
Alwin Oerlemans – APG
Martijn Rijnhart – AEGON
Maarten van Rooij – De Nederlandsche Bank
Peter Schotman – Universiteit Maastricht
Peter Wijn – APG
Jeroen Wirschell – PGGM
Marianne Zweers – a.s.r.

Ontwerp
B-more Design

Vormgeving
Bladvulling, Tilburg

Redactie
Jolanda van den Braak, Nijmegen
Netspar

Design Papers is een uitgave van Netspar. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s).

INHOUD

Samenvatting 4
Abstract 5

1. *Inleiding* 6
2. *Ervaren implicaties van de coronacrisis voor spaargedrag* 12
3. *Mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien* 19
4. *Conclusie en discussie* 26

Bronvermelding 29
Bijlagen 32

Dankwoord
Dit onderzoek is gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek NWO [VENI 451-17-005 van M.D.] en Netspar.

Affiliaties
Marleen Damman – Universiteit Utrecht (afdeling Sociologie) en Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI-KNAW).
Gerbert Kraaykamp – Radboud Universiteit Nijmegen (afdeling Sociologie).

Samenvatting

In tijden van crisis worden individuen in niet-standaard werkvormen – zoals zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) – vaak als eerste geraakt. De coronacrisis heeft echter mogelijk niet alleen invloed op de huidige positie van zzp'ers. Naar verwachting kan deze ook invloed hebben op de mate waarin zzp'ers zich kunnen voorbereiden op een onzekere toekomst, zoals hun oude dag. Welke zzp'ers hebben met name negatieve implicaties van de coronacrisis ervaren voor hun (pensioen-) sparen? En in hoeverre hangt het ervaren van deze negatieve implicaties samen met de mate waarin zzp'ers hun financiële pensioenvoorbereiding als toereikend beschouwen?

Om deze vragen te onderzoeken hebben we data geanalyseerd die begin 2021 in Nederland zijn verzameld onder 1.722 zzp'ers (leeftijd 40-66 jaar) via twee online panels. De resultaten laten zien dat de mate waarin zzp'ers door de coronacrisis aanpassingen hebben gedaan in hun spaargedrag sterk verschilt. Zzp'ers in sectoren die relatief zwaar door de lockdown zijn getroffen, hebben gemiddeld meer negatieve implicaties ondervonden voor hun spaargedrag. Dit geldt eveneens voor lager opgeleiden, zzp'ers zonder partner en onvrijwillig/noodgedwongen zzp'ers.

Hoe meer negatieve implicaties zzp'ers voor hun spaargedrag hebben ondervonden door de coronacrisis, hoe minder geneigd ze zijn te denken dat ze voldoende financieel voorbereid zijn om comfortabel met pensioen te gaan. Deze negatieve samenhang tussen de nadelige financiële implicaties van de coronacrisis en de gepercipieerde toereikendheid van pensioensparen zwakt af – maar blijft statistisch significant – wanneer rekening wordt gehouden met sociaal-demografische variabelen, kenmerken van het zzp-schap en economische factoren (denk aan inkomsten), psychologische factoren (zoals toekomstgerichtheid) en sociologische factoren (waaronder socialisatie met sparen). De resultaten wijzen op de grote mate van heterogeniteit binnen de zzp-groep en suggereren dat zzp'ers die stevig in hun spaargedrag zijn getroffen door de coronacrisis, voorzien dat dit ook op de langere termijn nog gevolgen zal hebben.

Abstract

In times of crisis, individuals in non-standard forms of work – such as self-employed individuals without personnel – are the first ones to be hit. However, the COVID-19 crisis may not only affect the current position of self-employed workers but may also affect the extent to which they can prepare for an uncertain future, such as for old age. Which self-employed individuals were most likely to experience negative implications of the COVID-19 crisis for their (retirement) saving behaviors? And to what extent does the experience of these negative implications relate to their perceived retirement savings adequacy?

To study these questions, data collected in the Netherlands at the start of 2021 via two online panels among 1.722 self-employed individuals without personnel (age 40-66) were analyzed. Findings show that self-employed individuals differ considerably in the extent to which they have adapted their saving behaviors due to the COVID-19 crisis. Self-employed individuals working in sectors affected by the lockdown on average experienced more negative implications for their saving behaviors. This also applies to lower educated individuals, self-employed workers without a partner and involuntary self-employed individuals.

The more negative implications the self-employed experienced for their saving behaviors due to the COVID-19 crisis, the lower their perceived retirement savings adequacy is. This negative relationship between experienced adverse implications of the COVID-19 crisis for saving behaviors and perceived retirement savings adequacy is reduced – but remains statistically significant – when controlling for social-demographic variables, characteristics of solo self-employment, and economic factors (e.g., income), psychological factors (e.g., future time perspective), and sociological factors (e.g., saving socialization). The findings point to the large degree of heterogeneity within the solo self-employed group and suggest that solo self-employed workers who have been severely affected by the crisis in their saving behaviors, foresee that this will still have consequences in the long run.

1. Inleiding

De coronacrisis is niet alleen een gezondheidscrisis, maar heeft ook grote invloed op de arbeidsmarkt, zowel in Nederland als in andere landen (De Vries, 2021; OECD, 2020). In tijden van crisis worden individuen in niet-standaard werkvormen – zoals zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) en werknemers met een tijdelijke aanstelling – vaak als eerste geraakt (Bachmann, Bechara, Kramer, & Rzepka, 2015; OECD, 2020). Ook tijdens de coronacrisis lijkt dit het geval te zijn (OECD, 2020). Zo laat onderzoek zien dat zelfstandigen gemiddeld genomen een grotere teruggang in werkuren rapporteren aan de start van de crisis dan werknemers in loondienst (Von Gaudecker, Holler, Janys, Siflinger, & Zimpelmann, 2020) en vaker een verslechtering van inkomsten en werkzekerheid hebben ervaren (De Beer & Conen, 2021b).

De crisis heeft mogelijk niet alleen invloed op de huidige positie van zzp'ers. Naar verwachting kan deze ook invloed hebben op de mate waarin zzp'ers zich kunnen voorbereiden op een onzekere toekomst. In Nederland hebben zzp'ers in vergelijking met werknemers in loondienst veel eigen verantwoordelijkheid en keuzevrijheid in de manier waarop ze zichzelf beschermen tegen 'sociale risico's' (Dekker, 2010a, 2010b). Dit geldt ook op het gebied van voorbereiding op de oude dag (Mastrogiacomo, 2016; Van der Lecq & Oerlemans, 2009). Het is daarom relevant om te onderzoeken welke zzp'ers door de coronacrisis aanpassingen hebben moeten doen in hun strategie om sociale risico's af te dekken en hoe dit samenhangt met hun meer algemene beeld over de mate waarin hun financiële voorbereiding op de oude dag toereikend is. Specifiek staan de volgende twee onderzoeksvragen centraal:

1. Welke zzp'ers hebben met name negatieve implicaties van de coronacrisis ervaren voor hun (pensioen-) sparen?
2. In hoeverre hangt het ervaren van deze negatieve implicaties van de coronacrisis samen met de mate waarin zzp'ers – in meer algemene zin – hun financiële pensioenvoorbereiding als toereikend beschouwen?

1.1 Pensioencontext van zzp'ers

Zowel op het gebied van pensionering als op het gebied van pensioenvoorbereiding verschilt de situatie van zzp'ers in Nederland aanzienlijk van die van werknemers. Voor veel werknemers in loondienst geldt een verplichte pensioenleeftijd, die is vastgelegd in arbeidscontracten of cao's (Oude Mulders, Henkens, & Van Dalen, 2018). Zzp'ers hebben daar niet mee te maken. Wel krijgen zij, net als werknemers, een AOW-uitkering bij het bereiken van hun AOW-leeftijd.

Ook op het gebied van pensioenvoorbereiding wijkt de positie van zzp'ers af van die van werknemers. De meeste werknemers in loondienst bouwen automatisch (en verplicht) aanvullend pensioen op via de werkgever. Zzp'ers dragen zelf meer verantwoordelijkheid om zich financieel voor te bereiden op hun oude dag en aanvullende pensioenvoorzieningen te treffen (voor een uitgebreid overzicht van de verschillen in pensioen- en sociale zekerheidscontext tussen zzp'ers en werknemers, zie: Conen, Schippers, & Schulze Buschoff, 2016).

Ten aanzien van pensionering laat zowel internationaal wetenschappelijk onderzoek (Hochguertel, 2015; Radl, 2013) als onderzoek uitgevoerd in Nederland (Visser, Gesthuizen, Kraaykamp, & Wolbers, 2016) zien dat zelfstandigen gemiddeld genomen op latere leeftijd met pensioen gaan dan werknemers in loondienst. De recent gepubliceerde AOW-monitor toont eveneens dat de gemiddelde pensioenleeftijd voor zelfstandigen hoger is dan voor werknemers (Montizaan, Goedhart, & Bijlsma, 2021). Ook gedeeltelijke pensionering komt bij zelfstandigen relatief vaak voor. Naarmate mensen een groter deel van hun loopbaan als zelfstandige hebben gewerkt, is de kans groter dat ze – terwijl ze een pensioeninkomen ontvangen – (gedeeltelijk) blijven doorwerken (Dingemans & Möhring, 2019). Onder mensen die betaald doorwerken op hoge leeftijd is het aandeel zelfstandigen dus relatief groot (Damman & Van Solinge, 2019). Wanneer aan zzp'ers die jonger zijn dan de AOW-leeftijd wordt gevraagd tot welke leeftijd ze willen doorgaan met werken, dan blijkt ook dat zzp'ers gemiddeld genomen langer willen doorwerken dan werknemers in loondienst (Damman, Zwier, & Van den Heuvel, 2020).

Wensen en gedrag op het gebied van de timing van pensionering, blijken dus aanzienlijk te verschillen tussen zzp'ers en werknemers. Dit zou kunnen komen doordat zelfstandigen erg gecommiteerd zijn aan hun bedrijf en veelal flexibel werken (Damman et al., 2020). Een andere mogelijke verklaring voor dit verschil is, dat voor zzp'ers de financiële noodzaak om door te werken groter is dan onder werknemers (Visser et al., 2016).

In eerder Netspar onderzoek concludeert Mastrogiacomo (2016) op basis van diverse studies dat zelfstandigen in ambities ten aanzien van het pensioeninkomen maar weinig verschillen van werknemers, maar dat ze onvoldoende voorzieningen treffen om die ambities te realiseren. Economisch onderzoek op basis van administratieve databestanden van het CBS laat zien dat zzp-huishoudens vaker (43%) geen toereikend pensioen opbouwen (d.w.z. een vervangingsratio van 70%) dan werknemer-huishoudens (31%). Daarbij is de spreiding in de pensioenopbouw onder zzp-huishoudens groter dan onder werknemer-huishoudens. Zzp-huishoudens zijn ook vaker dan werknemer-huishoudens aangewezen op vrije besparingen (die niet

het langlevenrisico dekken) en vermogen uit de eigen woning (Zwinkels, Knoef, Been, Caminada, & Goudswaard, 2017; Zwinkels, Knoef, Caminada, Goudswaard, & Been, 2017). Recent onderzoek op basis van de Europese SHARE-data laat zien dat personen die een groot deel van hun loopbaan als zelfstandige hebben gewerkt, een lager huishoudinkomen en individueel pensioeninkomen hebben wanneer ze ouder dan zestig jaar zijn (Beusch, 2020). Gemiddeld genomen lijken zzp'ers dus minder goed financieel voorbereid hun oude dag tegemoet te gaan dan werknemers.

Het zou echter zo kunnen zijn dat zzp'ers zich op niet-conventionele manieren voorbereiden op hun pensioen. Het is daarom ook belangrijk om te onderzoeken hoe zzp'ers zelf aankijken tegen hun financiële situatie later in het leven. Het antwoord op die vraag aan hen onderschrijft het beeld dat een aanzienlijk deel van de zzp'ers de oude dag niet goed voorbereid tegemoet gaat. Ongeveer 30 procent van de Nederlandse zzp'ers (alle leeftijden) denkt niet genoeg te sparen om een comfortabel leven te leiden na pensionering (Conen et al., 2016). Ook geven deze cijfers aan dat er grote variatie bestaat binnen de groep zzp'ers in hoe goed ze financieel zijn voorbereid op hun oude dag. Wanneer er wordt nagedacht over de pensioensituatie van zzp'ers in Nederland, is het daarom niet alleen relevant om de vergelijking te maken met werknemers in loondienst, maar ook oog te hebben voor de heterogeniteit binnen de zzp-groep (Conen & Schulze Buschoff, 2019; Hershey, Van Dalen, Conen, & Henkens, 2017).

Traditioneel werden zelfstandigen, als onafhankelijke ondernemers, gezien als insiders op de arbeidsmarkt. Met de groei van de zzp-groep en de toenemende diversiteit binnen de groep is er echter steeds meer aandacht voor zzp'ers die zich in een meer precaire situatie bevinden (Conen & Schippers, 2019). Zoals Conen en Schippers (2017) beschrijven: 'De groep wordt in toenemende mate geassocieerd met wat ook wel wordt aangeduid als 'onvrijwillig', 'afhankelijk' en zelfs 'kwetsbaar' zelfstandig ondernemerschap' (p. 251).

In de huidige studie staat diversiteit binnen de zzp-groep centraal. We onderzoeken specifiek welke zzp'ers relatief hard zijn geraakt door de coronacrisis in termen van hun (pensioen-) sparen. Hiervoor is een brede benadering gekozen; we bestuderen niet alleen in hoeverre zzp'ers aangeven dat het bedrag dat zij opzij zetten voor *pensioen/oude dag* is veranderd door de coronacrisis, maar besteden ook aandacht aan de hoeveelheid *opgebouwd spaargeld* en bedragen die opzij worden gezet voor *arbeidsongeschiktheid* en *overige zaken*. Hierover is nog maar weinig bekend in de wetenschappelijke literatuur. Ook is er nog weinig inzicht in hoe de mate waarin zzp'ers zijn geraakt door de coronacrisis relateert aan hun beeldvorming over hun financiële situatie later in het leven. De focus ligt in deze studie daarbij op

subjectieve uitkomstmaten. Het gaat om de *ervaren* implicaties van de coronacrisis voor het spaargedrag (zie hoofdstuk 2) en de *percepties* ten aanzien van de mate waarin pensioensparen toereikend is (zie hoofdstuk 3). Dit geeft inzicht in hoe verschillende groepen zzp'ers zelf tegen hun financiële positie aankijken.

1.2 Data en methoden

In dit onderzoek wordt gebruikgemaakt van de *Views about Retirement in the Nederlands*-data (VARIN) (Damman & Kraaykamp, 2022). Deze data zijn tussen 25 januari en 8 februari 2021 verzameld onder werknemers en zzp'ers van 40 jaar en ouder[1] via twee online panels in Nederland: het I&O Research Panel en de NIPObase van Kantar. In het huidige onderzoek worden alleen de data geanalyseerd die zijn verzameld onder zzp'ers. Er werd gebruikgemaakt van twee panels, om een voldoende grote groep zzp'ers te kunnen bereiken voor het onderzoek. Een belangrijk kenmerk van zowel het I&O Research Panel als de NIPObase is dat er niet wordt gewerkt met zelfaanmelding. De panelleden zijn op initiatief van I&O/Kantar specifiek voor de panels geworven. Dit maakt issues rond zelfselectie minder pregnant.

In beide online panels is aan alle zzp'ers van 40 jaar en ouder gevraagd om deel te nemen aan het onderzoek. In de eerste vraag van de VARIN-survey werd ter controle nogmaals gevraagd naar de belangrijkste bezigheid van de deelnemers. Deze studie focust zich alleen op mensen die jonger zijn dan de AOW-leeftijd en die hebben aangegeven dat de situatie 'zelfstandige zonder personeel (zzp'er)/freelancer' het meest op hen van toepassing is op het moment van dataverzameling. In het I&O Research Panel zijn 1.169 zzp'ers van 40 jaar tot de AOW-leeftijd benaderd om deel te nemen aan het onderzoek (en 32 panelleden voor wie de werkstatus – zzp'er of werknemer – onbekend was). Er hebben 651 zzp'ers de vragenlijst voltooid (respons: 54%). In de NIPObase van Kantar zijn 1.669 zzp'ers van 40 jaar tot de AOW-leeftijd gevraagd om deel te nemen; in totaal hebben 1.110 zzp'ers de vragenlijst ingevuld (respons: 67%). In totaal hebben dus 1.761 zzp'ers van 40 jaar tot de AOW-leeftijd deelgenomen aan het onderzoek.

1 In het onderzoek kwam niet alleen het thema pensioenvoorbereiding aan bod, maar zijn ook vragen gesteld over andere aspecten van het pensioneringsproces, zoals ideeën over stoppen met werken en de betekenis van pensionering. Aangezien dit type vragen lastig te beantwoorden is voor zzp'ers die nog zeer ver verwijderd zijn van de AOW-leeftijd, ligt de focus van het huidige onderzoek op zzp'ers van 40 jaar en ouder. Eerder onderzoek laat zien dat oudere werkenden in vergelijking met jongere werkenden meer bezig zijn met pensioenvoorbereiding, maar dat voorspellers van de mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien, weinig verschillen tussen leeftijdsgroepen (Hershey, Henkens, & Van Dalen, 2010).

Deelnemers met een missende waarde op de centrale afhankelijke variabelen van dit onderzoek (implicaties van de coronacrisis voor spaargedrag; mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien) worden niet meegenomen in de analyses (n = 18). Deelnemers met missende waarden op centrale categoriale onafhankelijke variabelen worden eveneens niet meegenomen in de analysesteekproef (n = 21). De missende waarden op de continue onafhankelijke variabelen (maximaal 1.15%) zijn geïmputeerd aan de hand van enkelvoudige regressie-imputatie. Dit maakt dat de analyses uiteindelijk zijn gebaseerd op een steekproef van 1.722 zzp'ers in Nederland. In bijlage A (Tabel A1) zijn de beschrijvende statistieken weergegeven en staat ook de operationalisering van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen beschreven. De data worden geanalyseerd aan de hand van univariate beschrijvingen, bivariate analyses en multivariate regressieanalyses.

De gemiddelde leeftijd in de analysesteekproef is 55 jaar (leeftijdsrange 40-66 jaar). Ongeveer de helft van de zzp'ers in de onderzoeksgroep is vrouw. Zo'n 8 procent heeft een lager opleidingsniveau, terwijl 28 procent een masteropleiding als hoogst gevolgde opleiding rapporteert. De deelnemende zzp'ers zijn werkzaam in diverse sectoren: 9 procent van hen werkt in de industrie/bouw, 9 procent werkt in de sectoren handel/horeca/vervoer, 27 procent in de zakelijke dienstverlening, 22 procent in de sectoren overheid/onderwijs/zorg, 14 procent in de overige dienstverlening (bijvoorbeeld cultuur, sport en recreatie) en 19 procent valt onder overige bedrijven. Gemiddeld genomen waren de deelnemers op het moment van dataverzameling 15 jaar werkzaam als zzp'er. Ongeveer 8 procent combineert het zzp-schap (hoofdactiviteit) met een baan als werknemer (nevenactiviteit).

Vanuit het perspectief van pensioenvoorzieningen, is het relevant om een onderscheid te maken tussen drie typen zzp'ers (Van der Lecq & Oerlemans, 2015). Om de drie groepen te onderscheiden is aan de deelnemers gevraagd welke van de drie volgende omschrijvingen het best bij hun situatie past:

1. Het was voor mij vanzelfsprekend om als zzp'er te gaan werken. Mijn beroep wordt bijna nooit in loondienst uitgeoefend
2. Ik heb bewust gekozen voor het zzp-schap. Mijn beroep kan zowel in loondienst als zelfstandig worden uitgeoefend
3. Ik ben noodgedwongen als zzp'er gaan werken.

Van de deelnemers aan het onderzoek gaf 60 procent aan bewust voor het zzp-schap te hebben gekozen. Naar deze groep wordt verwezen met de term 'vrijwillig zzp'er'. Ongeveer 20 procent gaf aan dat het vanzelfsprekend was om als zzp'er te gaan werken. Dit worden de 'intrinsiek zzp'ers' genoemd. Ook ongeveer 20 procent is

'onvrijwillig zzp'er'. Deze personen hebben aangegeven noodgedwongen als zzp'er te werken.

Een belangrijk voordeel van dataverzameling via online panels is dat een grote groep zzp'ers kan worden bereikt. Een belangrijk nadeel is dat de steekproef wellicht minder representatief is voor zzp'ers van 40 jaar tot de AOW-leeftijd in Nederland. Wanneer de beschrijvende kenmerken worden vergeleken met cijfers van het CBS dan blijkt bijvoorbeeld dat lageropgeleiden in de onderzoeksgroep ondervertegenwoordigd zijn. Vrouwen zijn juist oververtegenwoordigd, wat eveneens geldt voor oudere zzp'ers (die al dichter bij de AOW-leeftijd zijn). Deze compositie van de onderzoeksgroep moet – met name bij de interpretatie van de beschrijvende resultaten – in acht worden genomen. De resultaten kunnen niet worden gegeneraliseerd naar de totale populatie zzp'ers van 40 jaar tot de AOW-leeftijd in Nederland.

1.3 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 gaan we in op de consequenties die de coronacrisis heeft gehad voor het spaargedrag van zzp'ers. We geven op basis van de VARIN-data antwoord op de vraag bij welke zzp'ers het spaargedrag negatief is beïnvloed door de coronacrisis. In hoofdstuk 3 maken we vervolgens de koppeling met de mate waarin financiële pensioenvoorbereiding als toereikend wordt gezien. Behalve naar de rol van de coronacrisis gaat de aandacht uit naar een breed scala van factoren die mogelijk kunnen samenhangen met de percepties die zzp'ers in bredere zin hebben ten aanzien van hun pensioenvoorbereiding. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van de verschillende analyses geïntegreerd en trekken we een algemene conclusie om de hoofdvragen te beantwoorden. Ook bediscussiëren we de onderzoeksbevindingen in het licht van de literatuur en beleidsvraagstukken.

2. Ervaren implicaties van de coronacrisis voor spaargedrag

De coronacrisis en de lockdown die als maatregel door de overheid is ingezet om de verspreiding van het virus tegen te gaan, hebben grote gevolgen gehad voor de arbeidsmarkt (De Vries, 2021; OECD, 2020). Wanneer er wordt gekeken naar de implicaties van de coronacrisis dan zijn er grote verschillen tussen individuen te verwachten. In bepaalde beroepen was het bijvoorbeeld beperkt mogelijk om het werk uit te oefenen, zoals binnen diverse creatieve beroepen en in de horeca (De Beer & Conen, 2021a). In andere beroepen, zoals in de zorg, was er juist extra veel werk te doen. Om werkgevers en zelfstandigen tijdens de crisis te ondersteunen, zijn er vanuit de overheid diverse regelingen ingesteld. Voor zelfstandigen is bijvoorbeeld de Tijdelijke overbruggingsregeling zelfstandig ondernemers (Tozo) ontwikkeld (Rijksoverheid, 2021). Naar alle waarschijnlijkheid hebben de regelingen geholpen om de zwaarste financiële klappen door de crisis op te vangen. Toch kan verwacht worden dat bepaalde groepen zzp'ers – wanneer wordt gekeken naar het spaargedrag – een grotere kans hebben om negatieve implicaties van de coronacrisis te hebben ervaren dan andere. In de volgende paragraaf beschrijven we factoren die mogelijk een rol kunnen spelen bij het spaargedrag van zzp'ers. Daarna gaan we in op de empirische bevindingen.

2.1 Achtergrond

Om te onderzoeken welke zzp'ers er mogelijk relatief hard zijn getroffen door de crisis, bestuderen we twee typen factoren die naar verwachting een rol spelen.

Ten eerste gaat de aandacht uit naar factoren die kunnen wijzen op een relatief kwetsbare positie als zzp'er. De verwachting is dat de coronacrisis al bestaande ongelijkheden op de arbeidsmarkt nog verder heeft uitvergroot (OECD, 2020). Zo speelt het opleidingsniveau van de zzp'er mogelijk een rol. Eerder onderzoek aan de start van de coronacrisis in Nederland heeft laten zien dat lageropgeleiden een grotere reductie in werkuren ervoeren dan hogeropgeleiden (Von Gaudecker et al., 2020). Daarnaast kijken we naar de rol van de huishoudenssituatie. Zzp'ers met een werkende partner hebben naar alle waarschijnlijkheid een solidere financiële positie om eventuele negatieve implicaties van de coronacrisis op te vangen dan zzp'ers zonder partner en zzp'ers van wie de partner niet werkt. Eerder onderzoek – uitgevoerd voor de coronacrisis – laat bijvoorbeeld zien dat zzp'ers zonder werkende partner, een slechtere financiële situatie van het huishouden en het bedrijf rapporteren (Conen & Schippers, 2017). Verder kan verwacht worden dat de mate van vrijwilligheid van het zzp-schap een rol speelt. Onderzoek heeft laten zien dat zzp'ers die vanuit 'push-motieven',

ofwel noodgedwongen zijn gestart, gemiddeld genomen een minder succesvolle onderneming hebben dan zzp'ers die vanuit 'pull-motieven' zijn gestart. Ook maken zij gemiddeld genomen vaker onderdeel uit van financieel kwetsbare huishoudens, die moeite hebben om rond te komen (Conen & Schippers, 2017). De relatief kwetsbare positie van onvrijwillig zzp'ers is wellicht in de coronacrisis ook zichtbaar in hun spaargedrag.

Ten tweede spelen mogelijk factoren een rol die specifiek samenhangen met de maatregelen die tijdens de coronacrisis door de overheid zijn ingevoerd. Door de lockdown zijn bepaalde sectoren sterker getroffen dan andere sectoren. Cijfers van het CBS laten bijvoorbeeld zien dat zelfstandigen met een dienstverlenend beroep (bijvoorbeeld kappers), een creatief beroep (zoals kunstenaars) of een beroep in de sector transport en logistiek (denk aan taxichauffeurs) relatief vaak aanspraak hebben gemaakt op de Tozo-regeling in de periode van april tot en met juni 2020 (De Vries, 2021). Daarnaast werden bepaalde beroepen door de overheid als 'cruciaal' bestempeld. De mensen die werkzaam waren in die beroepen konden nog wel naar hun werk toe en konden aanspraak maken op noodopvang voor de kinderen. Eerder onderzoek laat zien dat mensen die werkzaam zijn in een cruciaal beroep minder vaak dan de andere beroepen uren hebben verminderd aan de start van de coronacrisis en juist vaker werkuren hebben zien toenemen (Von Gaudecker et al., 2020). Naar verwachting zijn de negatieve implicaties van de coronacrisis voor het spaargedrag voor mensen in cruciale beroepen daarom relatief klein.

2.2 Univariate resultaten

Om te onderzoeken in hoeverre zzp'ers negatieve financiële consequenties hebben ondervonden van de coronacrisis, hebben we hun de volgende vraag voorgelegd: 'In welke mate zijn de volgende zaken door de coronacrisis veranderd voor u (afgenomen of juist toegenomen)?' De deelnemers aan het onderzoek konden de afname of juist toename aangeven voor diverse zaken die te maken hebben met hun inkomen en spaargedrag. Over het algemeen laten de resultaten zien dat de coronacrisis voor vele zzp'ers negatieve financiële implicaties heeft gehad. Ongeveer 42 procent van de deelnemende zzp'ers rapporteert dat het aantal werkuren (sterk) is afgenomen; 46 procent rapporteert dat hun inkomsten uit werk per maand (sterk) zijn afgenomen. Het aandeel zzp'ers dat aangeeft dat het huishoudinkomen (sterk) is afgenomen is iets lager: namelijk 35 procent.

Een afname in werkuren en inkomsten betekent natuurlijk niet vanzelfsprekend, dat ook het spaargedrag negatief wordt beïnvloed. Figuur 1 geeft de antwoorden weer die de respondenten hebben ingevuld over de invloed van de coronacrisis op

Figuur 1 Gepercipieerde implicaties van de coronacrisis voor spaargedrag

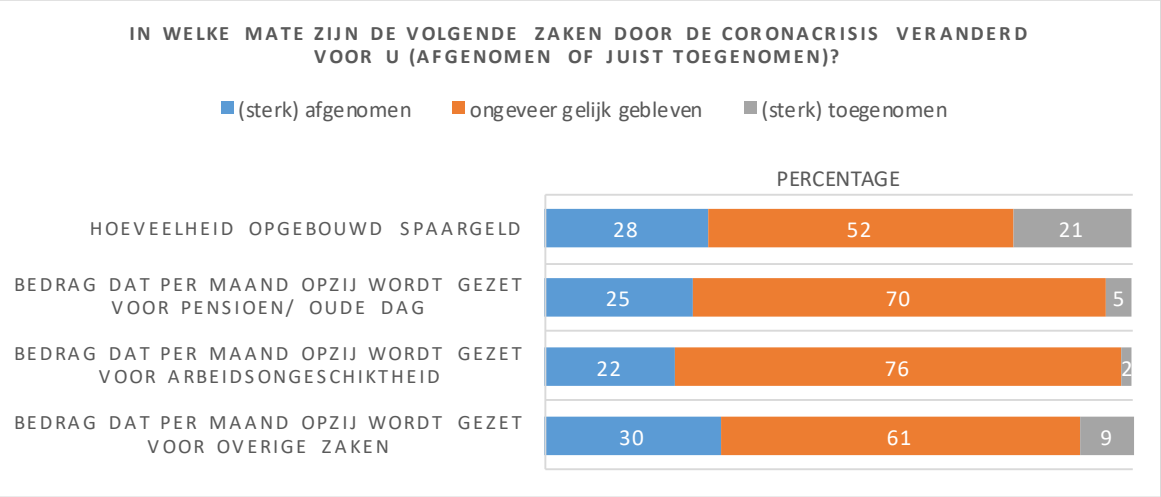

hun spaargedrag. Van de respondenten geeft 28 procent aan dat hun hoeveelheid opgebouwd spaargeld (sterk) is afgenomen door de coronacrisis. Deze personen hebben waarschijnlijk door de negatieve implicaties van de crisis voor hun financiële situatie hun spaargeld moeten aanspreken om aan hun betalingsverplichtingen te kunnen voldoen. Opvallend is dat een aanzienlijk deel van de zzp'ers – ongeveer één op de vijf – het spaarsaldo juist (sterk) heeft zien stijgen door de coronacrisis. Wellicht weerspiegelt dit dat sommige zzp'ers het werk juist hebben zien toenemen tijdens de coronacrisis.

Het bedrag dat zzp'ers per maand opzijzetten voor hun oude dag is voor een aanzienlijk deel van de zzp'ers eveneens geslonken door de coronacrisis (zie ook Figuur 1). Ongeveer 25 procent van de deelnemende zzp'ers noemt dat het bedrag dat zij per maand opzij zetten voor pensioen/oude dag (sterk) is afgenomen door de coronacrisis. Ook het bedrag dat zij maandelijks voor arbeidsongeschiktheid reserveren, is voor 22 procent van de bestudeerde zzp'ers (sterk) afgenomen. Het maandbedrag dat opzij wordt gezet voor overige zaken nam (sterk) af voor 30 procent van de zzp'ers die deelnamen aan het onderzoek.

2.3 Bivariate resultaten

De beschrijvende resultaten in de vorige paragraaf lieten zien dat de coronacrisis voor vele zzp'ers negatieve financiële implicaties heeft gehad. Maar, niet alle zzp'ers zijn in dezelfde mate getroffen door de crisis. Naar verwachting zullen zzp'ers die zich in een meer kwetsbare positie bevinden (bijvoorbeeld lageropgeleiden, zzp'ers zonder partner en mensen die noodgedwongen zzp'er zijn geworden) relatief grotere negatieve consequenties hebben ervaren van de coronacrisis voor hun spaargedrag.

En waarschijnlijk zijn deze negatieve consequenties relatief groot onder zzp'ers in sectoren die sterk zijn beïnvloed door de lockdown en onder zzp'ers die geen cruciaal beroep hebben. In Tabel 1 worden de vijf hierboven genoemde factoren gerelateerd aan de ervaren negatieve implicaties van de coronacrisis voor spaargedrag.

Allereerst kijken we naar de rol van opleidingsniveau. In de kolom 'hoeveelheid opgebouwd spaargeld' staat welk percentage van de respondenten per opleidingscategorie aangeeft dat de hoeveelheid opgebouwd spaargeld (sterk) is afgenomen door de coronacrisis. Er zijn duidelijke verschillen te zien tussen de opleidingsgroepen. Onder lageropgeleiden rapporteert 34 procent van de respondenten dat de hoeveelheid opgebouwd spaargeld (sterk) is verminderd door de coronacrisis; onder respondenten met een masteropleiding is dit 19 procent. Ook geeft 37 procent van de lageropgeleiden aan dat het bedrag dat zij per maand opzijzetten voor de oude dag (sterk) is afgenomen; onder respondenten met een masteropleiding is dit 19 procent. Het patroon is vergelijkbaar voor de andere vormen van sparen: onder lageropgeleide zzp'ers is het aandeel mensen dat negatieve implicaties van de coronacrisis heeft ervaren voor het spaargedrag duidelijk groter dan onder hogeropgeleiden.

Het hebben van een partner en de werkstatus van die partner blijken eveneens een rol te spelen. Er wordt onderscheid gemaakt tussen vijf groepen: geen partner, partner doet geen betaald werk, partner heeft een vaste aanstelling in loondienst, partner werkt als zzp'er en de partner heeft een andere werksituatie. Zzp'ers zonder partner blijken zich in de meest kwetsbare positie te bevinden. In deze groep is het aandeel dat negatieve implicaties van de coronacrisis heeft ervaren voor de verschillende vormen van spaargedrag het hoogst. Zo geeft 36 procent aan dat de hoeveelheid opgebouwd spaargeld (sterk) is afgenomen door de coronacrisis en is voor 34 procent het maandbedrag dat opzij wordt gezet voor pensioen (sterk) afgenomen. Zzp'ers van wie de partner een vaste aanstelling in loondienst heeft, blijken zich in de minst kwetsbare positie te bevinden. Toch is het goed om te benoemen dat ook van de zzp'ers met een partner met een vaste baan in loondienst nog steeds 23 procent aangeeft dat de hoeveelheid opgebouwd spaargeld (sterk) is afgenomen; 20 procent stelt minder te sparen voor de oude dag door de coronacrisis.

Zzp'ers verschillen ook aanzienlijk in reden waarom ze als zzp'ers zijn gaan werken. Het aandeel respondenten dat negatieve consequenties ervaart voor het spaargedrag door de coronacrisis is het hoogst onder respondenten die noodgedwongen als zzp'er zijn gaan werken (de groep 'onvrijwillig'). Zo'n 35 procent geeft aan dat de hoeveelheid spaargeld is afgenomen door de coronacrisis en 33 procent heeft minder geld opzijgezet voor het pensioen. Onder degenen die bewust hebben gekozen voor het zzp-schap (de groep 'vrijwillig') is het aandeel dat negatieve implicaties

Tabel 1 Gepercipieerde negatieve implicaties van de coronacrisis, naar achtergrondkenmerken[a]

	Hoeveelheid opgebouwd spaargeld *% afgenomen door coronacrisis*	**Bedrag dat per maand opzij wordt gezet voor pensioen/ oude dag** *% afgenomen door coronacrisis*	**Bedrag dat per maand opzij wordt gezet voor arbeids-ongeschiktheid** *% afgenomen door coronacrisis*	**Bedrag dat per maand opzij wordt gezet voor overige zaken** *% afgenomen door coronacrisis*
Opleidingsniveau				
Lageropgeleid	34	37	34	36
Middelbaar opgeleid	34	33	30	37
Hogeropgeleid – bachelor	30	24	22	30
Hogeropgeleid – master	19	19	15	24
Werkstatus partner				
Geen partner	36	34	29	39
Partner geen betaald werk	29	25	24	30
Partner werknemer vaste aanstelling	23	20	17	24
Partner zzp'er	29	27	24	31
Partner werkt – overig	31	28	24	32
Vrijwilligheid zzp-schap				
Intrinsiek	32	26	24	33
Vrijwillig	24	22	19	27
Onvrijwillig	35	33	29	36
Sector				
Industrie/bouw	19	21	17	23
Handel/horeca/vervoer	42	34	32	38
Zakelijke dienstverlening	22	19	15	23
Overheid/onderwijs/zorg	26	25	21	30
Overige dienstverlening	37	33	29	38
Overige bedrijven	29	28	27	33
Cruciaal beroep				
Nee/weet niet	29	26	23	32
Ja	25	21	18	23
Totaal	28	25	22	30

Noot a: De bivariate samenhang – getoetst middels Chi-kwadraattoetsen – is statistisch significant voor alle combinaties van achtergrondkenmerken en vormen van sparen, behalve voor cruciaal beroep/hoeveelheid opgebouwd spaargeld.

rapporteert van de coronacrisis voor het spaargedrag het laagst. Zo'n 24 procent noemt dat de hoeveelheid spaargeld is afgenomen door de coronacrisis en 22 procent heeft minder geld opzijgezet voor de oude dag. De intrinsiek zzp'ers – degenen voor wie het vanzelfsprekend was om als zzp'er te gaan werken – vormen de middengroep. Voor de andere vormen van sparen is het patroon vergelijkbaar.

De sector waarin zzp'ers werken, blijkt sterk samen te hangen met het ervaren van negatieve financiële implicaties van de coronacrisis. De resultaten laten zien dat met name zzp'ers die werkzaam zijn in de sectoren handel/horeca/vervoer en overige dienstverlening (waaronder cultuur, sport en recreatie) negatieve implicaties van de coronacrisis rapporteren voor hun spaargedrag. Ongeveer 42 procent van de zzp'ers in de sector handel/horeca/vervoer rapporteert dat de hoeveelheid opgebouwd spaargeld (sterk) is afgenomen door de coronacrisis. In de sector overige dienstverlening is dit 37 procent. Bij zzp'ers uit de sectoren industrie/bouw en zakelijke dienstverlening is het aandeel dat de hoeveelheid spaargeld heeft zien afnemen juist relatief laag, respectievelijk 19 en 22 procent. De resultaten voor de andere drie metingen van spaargedrag wijzen in dezelfde richting.

Ten slotte laten de resultaten zien dat het werken binnen een 'cruciale' beroepsgroep van belang is. Om dit te bepalen werd aan de respondenten gevraagd of ze volgens de criteria van de Nederlandse overheid werkzaam zijn in een cruciale beroepsgroep ('ja', 'nee', 'weet niet'). Van degenen die niet werkzaam zijn in een cruciaal beroep geeft 29 procent aan dat de hoeveelheid opgebouwd spaargeld (sterk) is afgenomen door de coronacrisis; onder degenen met een cruciaal beroep is dit 25 procent. Ook is onder zzp'ers die geen cruciaal beroep hebben het aandeel mensen dat door de coronacrisis minder voor het pensioen gespaard heeft (26%) iets hoger dan onder degenen met een cruciaal beroep (21%). Hier geldt eveneens dat de verschillende indicatoren van spaargedrag vergelijkbare resultaten laten zien. De verschillen tussen de groepen zijn hier echter in verhouding tot de eerder beschreven kenmerken relatief klein.

2.4 Multivariate resultaten

Uit de beschrijvende resultaten voor de verschillende indicatoren voor spaargedrag blijkt dat enkele groepen zzp'ers een verhoogd risico hebben om negatieve implicaties van de coronacrisis te hebben ondervonden voor hun spaargedrag. Een belangrijke vraag is of er nog steeds groepsverschillen worden geobserveerd als we rekening houden met de genoemde andere factoren en met mogelijk relevante sociaal-demografische kenmerken (zoals leeftijd, geslacht en gezondheidssituatie) en kenmerken van het zzp-schap die nog niet aan bod zijn gekomen (zoals werkuren, aantal jaren zzp'er en het combineren van het zzp-schap met een baan in loondienst). Om dit te onderzoeken is een frequentiemaat geconstrueerd die het aantal vormen van sparen registreert waarvoor een afname wordt gerapporteerd door de

coronacrisis.[2] Iets meer dan 60 procent van de zzp'ers rapporteert geen afname op de vier bestudeerde vormen van sparen. Ongeveer 15 procent rapporteert een afname op alle vier de bestudeerde vormen van sparen.

Om te kunnen controleren voor de invloed van andere variabelen is een multivariate regressieanalyse uitgevoerd, waarbij de frequentie van het aantal spaargedragingen waarvoor men een afname rapporteert de afhankelijke variabele is. De resultaten van de multivariate regressieanalyse (zie Bijlage B, Tabel B1) zijn sterk in lijn met de eerder gerapporteerde bivariate resultaten. Ook wanneer rekening wordt gehouden met diverse sociaal-demografische kenmerken en kenmerken van het zzp-schap laten de resultaten zien dat hogeropgeleiden, zzp'ers van wie de partner een vaste baan in loondienst heeft en zzp'ers die vrijwillig voor het zzp-schap hebben gekozen, relatief minder vaak negatieve implicaties van de coronacrisis voor hun spaargedrag hebben ervaren. Dit geldt eveneens voor zzp'er die werkzaam zijn in de zakelijke dienstverlening en voor degenen van wie het beroep tijdens de coronacrisis als cruciaal is bestempeld.

Naast deze factoren blijkt eveneens het hebben van gezondheidsbeperkingen samen te hangen met meer ervaren negatieve implicaties van de coronacrisis voor spaargedrag. Zzp'ers die in hun dagelijkse activiteiten worden beperkt door een ziekte of handicap, rapporteren gemiddeld genomen een afname van een groter aantal onderzochte vormen van sparen. Ook werkuren voorafgaand aan de coronacrisis spelen een rol: degenen die meer uren werkten rapporteren gemiddeld genomen meer negatieve implicaties voor hun spaargedrag. Leeftijd, geslacht, duur van het zzp-schap en het combineren van zzp-schap met een baan in loondienst, blijken niet significant samen te hangen met ervaren negatieve implicaties van de coronacrisis voor spaargedrag. Gezamenlijk verklaren de bestudeerde factoren ongeveer 9 procent van de variantie in de ervaren negatieve implicaties van de coronacrisis voor spaargedrag.

2 De frequentiemaat voor spaargedrag (M = 1.05, SD = 1.52, range 0-4) geeft weer op hoeveel van de volgende vier vormen van sparen een afname (sterk afgenomen/afgenomen) is geobserveerd door de coronacrisis: 'hoeveelheid opgebouwd spaargeld', 'bedrag dat per maand opzij wordt gezet voor pensioen/oude dag', 'bedrag dat per maand opzij wordt gezet voor arbeidsongeschiktheid', 'bedrag dat per maand opzij wordt gezet voor overige zaken'.

3. Mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien

In het voorgaande hoofdstuk hebben we beschreven dat een aanzienlijk deel van de zzp'ers aanpassingen heeft moeten doen in hun spaargedrag door de coronacrisis. De vraag die daaruit voortkomt is of zzp'ers die zwaar zijn getroffen door de crisis ook een negatiever beeld hebben van de mate waarin ze financieel zijn voorbereid op hun oude dag. Voordat we op basis van de data op deze vraag ingaan, schetsen we een beeld van de theoretische achtergrond en literatuur op het gebied van *perceived retirement savings adequacy*, ofwel de mate waarin individuen denken dat ze genoeg sparen om later comfortabel met pensioen te gaan (Hershey et al., 2010).

3.1 Achtergrond

Onderzoekers uit verschillende disciplines bestuderen voorbereiding op pensionering. In de literatuur wordt echter erkend dat het belangrijk is om over de disciplinaire grenzen heen te kijken, om een diepgaand begrip te krijgen van pensioenvoorbereiding (Hershey, Jacobs-Lawson, & Austin, 2013). In een invloedrijk reviewartikel over pensioenvoorbereiding (Adams & Rau, 2011) wordt het interdisciplinaire *investor behavior*-model (Hershey, 2004; Hershey, Jacobs-Lawson, McArdle, & Hamagami, 2007) beschreven als een van de centrale theoretische modellen voor het verklaren van subjectieve aspecten van pensioenvoorbereiding. Dit model, dat zijn oorsprong vindt in de psychologie, gaat ervan uit dat verschillende typen factoren van belang zijn voor het verklaren van de mate waarin pensioenvoorbereiding als toereikend wordt gezien. Naast *task components* (kenmerken van de planningscontext) worden drie groepen factoren onderscheiden die naar verwachting van belang zijn bij pensioenvoorbereiding: 1) *psychological influences*, 2) *cultural ethos* en 3) *financial resources and economic forces* (Hershey, 2004; Hershey, Jacobs-Lawson, et al., 2007).[3]

In het oorspronkelijke *investor behavior*-model werd de meeste aandacht besteed aan psychologische factoren. Persoonlijkheidskenmerken (zoals toekomstgerichtheid), motivationele factoren (zoals de mate van duidelijkheid van pensioendoelen) en cognitieve factoren (zoals gepercipieerde financiële kennis) werden verwacht van belang te zijn voor het verklaren van verschillen tussen individuen in de mate waarin ze financieel voorbereid denken te zijn op hun pensionering (Hershey, Henkens, & Van Dalen, 2007; Hershey, Jacobs-Lawson, et al., 2007). In meer recente toepassingen is het model verfijnd, door ook de sociologische en economische aspecten van het

3 Voor een overzicht van de (gedrags-)economische verklaringen van pensioensparen door zelfstandigen, zie Linde (2019).

model verder uit te werken (França & Hershey, 2018; Hershey et al., 2010; Van Dalen, Henkens, & Hershey, 2010). Vanuit sociologisch perspectief kan bijvoorbeeld worden verwacht dat het vertrouwen dat mensen hebben in instituties die de zorg voor het pensioen in handen hebben, invloed heeft op hoe ze hun pensioenvoorbereiding zien. Ook de mate van socialisatie met pensioenvoorbereiding speelt mogelijk een rol, bijvoorbeeld door als kind al te leren dat sparen belangrijk is of door ouders die een goed rolmodel waren in termen van pensioenvoorbereiding (Van Dalen et al., 2010). Vanuit economisch perspectief wordt daarnaast aandacht besteed aan de rol van het (huishoudens)inkomen of de kwaliteit van het pensioen dat door de eventuele werkgever wordt geboden (Hershey et al., 2010).

Veel van het onderzoek naar subjectieve aspecten van pensioenvoorbereiding richt zich op werkenden in loondienst. Recentelijk is echter ook onderzoek gedaan onder zzp'ers in Duitsland en Nederland (Conen & Schulze Buschoff, 2019; Hershey et al., 2017). In dat onderzoek is een factor onderzocht die specifiek onder zzp'ers een rol kan spelen bij de pensioenvoorbereiding, namelijk: de mate van vrijwilligheid van het zzp-schap. Ook is in die studie de rol van sociaal-demografische en psychologische kenmerken onderzocht. Het onderzoek laat zien dat mensen die noodgedwongen als zzp'er zijn gaan werken gemiddeld genomen een minder rooskleurig beeld hebben van hun toekomstige pensioeninkomen dan zzp'ers die bewust voor het zzp-schap hebben gekozen. Daarnaast bleek de mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien positief samen te hangen met het inkomen van de zzp'ers en met diverse psychologische factoren. Zzp'ers die meer toekomstgericht zijn, die duidelijke pensioendoelen hebben en die meer financiële kennis hebben, zien hun financiële pensioenvoorbereiding gemiddeld genomen vaker als toereikend dan degenen die minder van deze psychologische kenmerken bezitten (Hershey et al., 2017).

In de huidige studie staat de vraag centraal of de negatieve implicaties van de coronacrisis voor het spaargedrag van zzp'ers ook samenhangen met hoe zij hun toekomstige financiële situatie tijdens hun oude dag voor zich zien. Vanuit het *investor behavior*-model kan worden verwacht dat deze factor – die binnen de categorie *financial resources and economic forces* valt – een rol speelt bij de subjectieve aspecten van pensioenvoorbereiding. Over het algemeen laten eerdere onderzoeksresultaten zien dat mensen die meer financiële hulpbronnen hebben, meer geneigd zijn om te sparen en hun pensioensparen als toereikend te zien (zie literatuuroverzicht van Hershey et al., 2013). Een teruggang in financiële hulpbronnen en daarmee verminderde mogelijkheden om te sparen, kan zodoende samenhangen met een minder rooskleurig beeld van de financiële situatie tijdens de oude dag. De verwachting is daarom dat hoe meer negatieve implicaties zzp'ers ervaren voor hun spaargedrag

door de coronacrisis, hoe minder ze denken dat hun pensioensparen toereikend zal zijn om een comfortabel leven te kunnen leiden na pensionering.

Om deze samenhang tussen de negatieve financiële consequenties van de coronacrisis en gepercipieerde toereikendheid van pensioensparen te onderzoeken wordt in dit hoofdstuk de relatie niet alleen bivariaat bestudeerd, maar eveneens in een multivariate analyse. In die multivariate analyse houden we rekening met sociaal-demografische kenmerken (leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, gezondheidsbeperkingen, werkstatus partner) en kenmerken van het zzp-schap (werkuren, aantal jaren zzp'er, combibaan, vrijwilligheid zzp-schap, sector, cruciaal beroep). Met name over de rol van de kenmerken van het zzp-schap is nog relatief weinig bekend in de literatuur. Verder controleren we, in lijn met het *investor behavior*-model (Hershey, 2004) en de verfijningen daarvan (Hershey et al., 2010; Van Dalen et al., 2010), voor economische factoren (inkomsten, aanvullend pensioen uit loondienst, pensioensparen afgelopen half jaar), psychologische factoren (toekomstgerichtheid, duidelijkheid pensioendoelen, gepercipieerde financiële kennis) en sociologische factoren (socialisatie met sparen, ouders als rolmodellen, vertrouwen in pensioeninstituties). Een belangrijke vraag is of de verwachte relatie tussen de negatieve financiële consequenties van de coronacrisis voor het spaargedrag en gepercipieerde toereikendheid van pensioensparen in stand blijft wanneer met al deze factoren rekening wordt gehouden.

3.2 Univariate resultaten

Om te meten in hoeverre pensioensparen als toereikend wordt gezien, kregen de deelnemers aan het onderzoek drie vragen voorgelegd, vergelijkbaar met de vragen die in eerdere studies zijn gesteld (Hershey et al., 2010; Van Dalen et al., 2010). Allereerst kregen de respondenten de vraag in hoeverre ze het eens zijn met de stellingen 'Ik spaar genoeg voor een goed pensioen' en 'Ik verwacht een goed pensioen te krijgen'; zie de antwoorden in Figuur 2. De beschrijvende resultaten laten zien dat er binnen de groep bestudeerde zzp'ers veel variatie is in de mate waarin ze hun financiële pensioenvoorbereiding als toereikend beschouwen. Zo geeft 35 procent van de deelnemende zzp'ers aan niet genoeg te sparen voor een goed pensioen. Ongeveer 28 procent van de deelnemers geeft aan het 'niet eens/niet oneens' te zijn met de stelling. De overige 37 procent stelt juist genoeg te sparen voor een goed pensioen. De antwoorden op de andere stelling geven een vergelijkbaar patroon weer.

Naast de twee genoemde stellingen is aan de onderzoeksdeelnemers ook gevraagd om antwoord te geven op de vraag: 'Stel dat u volledig zou stoppen met werken bij het bereiken van de AOW-leeftijd. Denkt u dat u dan voldoende zal hebben opgebouwd aan pensioen en overige inkomensbronnen om een comfortabel leven

Figuur 2 Mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien – vragen 1 en 2

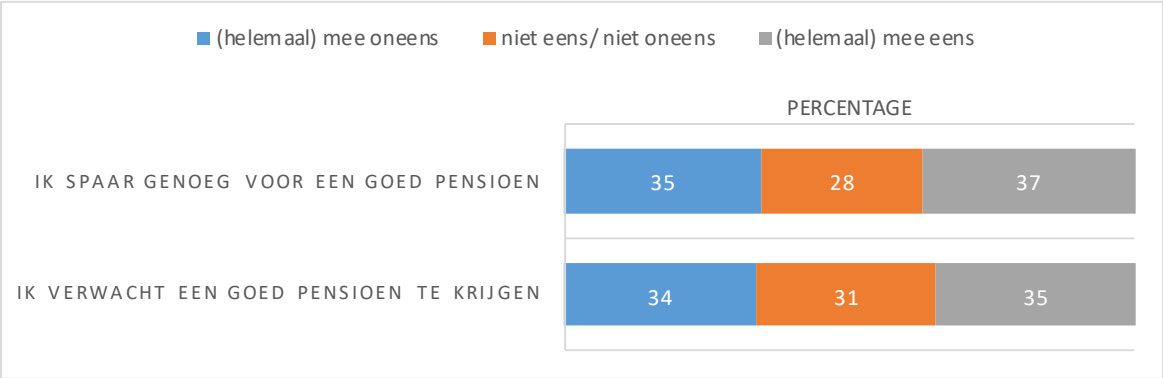

te leiden?'. Figuur 3 toont de antwoorden. Van de deelnemers geeft 27 procent aan zeker/waarschijnlijk niet voldoende te hebben opgebouwd aan pensioen en overige inkomensbronnen om een comfortabel leven te leiden wanneer ze zouden stoppen met werken bij het bereiken van de AOW-leeftijd. Circa een op de vijf deelnemers geeft als antwoord 'misschien'. Meer dan de helft van de bestudeerde zzp'ers (54%) ziet de pensioenvoorbereiding als toereikend om een comfortabel leven te kunnen leiden wanneer zij bij het bereiken van de AOW-leeftijd met pensioen zouden gaan.

De drie vragen om te meten of het pensioensparen als al dan niet toereikend wordt gezien, correleren aanzienlijk (*r-waarden* tussen .60 en .70) en blijken een betrouwbare schaal te vormen (Cronbachs alpha = .84). Om de gepercipieerde toereikendheid van pensioensparen te meten wordt daarom een samengestelde

Figuur 3 Mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien – vraag 3

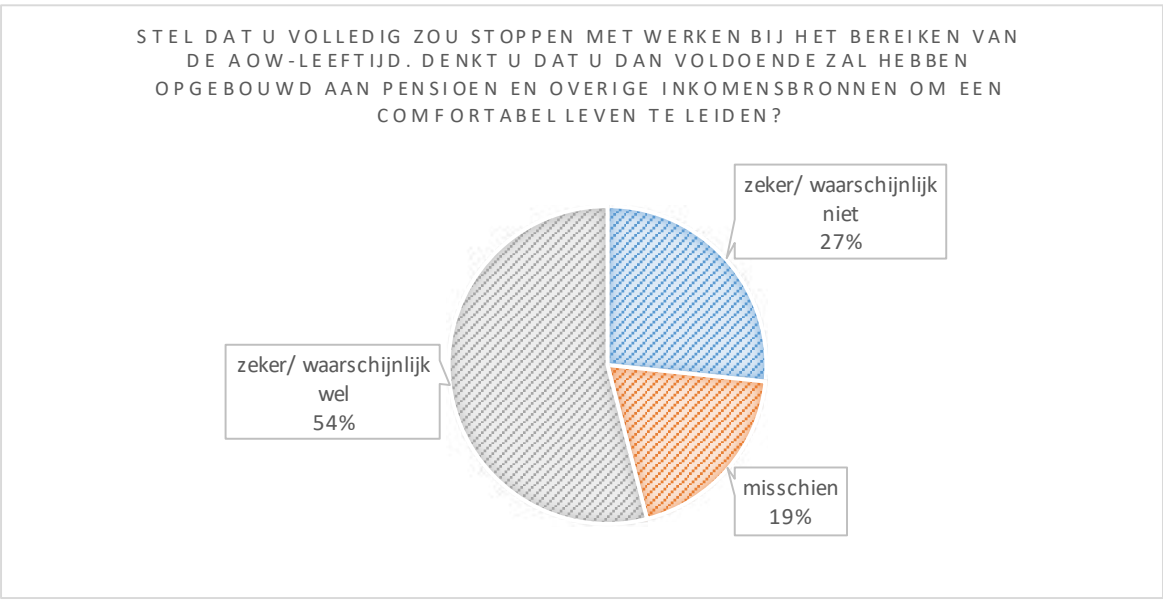

maat geconstrueerd door de gemiddelde score te nemen op de drie vragen. Deze geconstrueerde variabele gebruiken we als afhankelijke variabele in de analyses in de volgende paragrafen.

3.3 Bivariate resultaten

In deze paragraaf staat de vraag centraal hoe de ervaren negatieve consequenties van de coronacrisis voor het spaargedrag samenhangen met de gepercipieerde toereikendheid van pensioensparen. Zien zzp'ers die zwaarder zijn getroffen door de coronacrisis hun toekomstige financiële situatie tijdens de oude dag ook minder rooskleurig in? In lijn met de eerder geformuleerde verwachting wordt er een negatieve samenhang geobserveerd: hoe meer negatieve implicaties zzp'ers hebben ervaren voor hun spaargedrag, hoe minder ze geneigd zijn om hun pensioensparen als toereikend te beschouwen (r = -.30, p<0.001).

Figuur 4 illustreert deze negatieve samenhang. De gemiddelde score op de meting van gepercipieerde toereikendheid van pensioensparen voor zzp'ers die niet in hun spaargedrag zijn getroffen door de coronacrisis (M = 3.30) is aanzienlijk hoger dan onder degenen die hun spaargedrag erg hebben moeten aanpassen (M = 2.45).

Figuur 4 Mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien, naar ervaren negatieve implicaties van de coronacrisis voor het spaargedrag

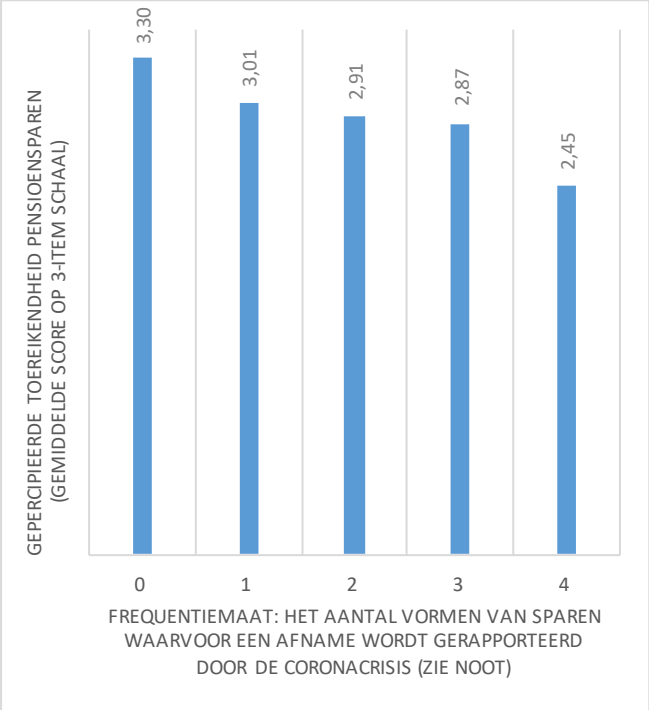

Noot: De frequentiemaat geeft weer op hoeveel van de vier bestudeerde vormen van sparen een afname (sterk afgenomen/afgenomen) is geobserveerd door de coronacrisis.

Zzp'ers die zwaar zijn getroffen door de coronacrisis lijken gemiddeld genomen dus minder positief over de mate waarin hun pensioensparen toereikend zal zijn voor een comfortabele oude dag. In de volgende paragraaf gaan we in op de vraag of deze samenhang ook standhoudt als we rekening houden met een breed scala aan andere mogelijk relevante factoren.

3.4 Multivariate resultaten

In Bijlage C (Tabel C1) staan de resultaten van de multivariate regressieanalyses om gepercipieerde toereikendheid van pensioensparen te verklaren. De statistische modellen zijn opgebouwd in drie stappen. In het eerste model is als verklarende variabele alleen de variabele opgenomen die de negatieve implicaties van de coronacrisis voor spaargedrag meet. In het tweede model zijn de sociaal-demografische achtergrondkenmerken en kenmerken van het zzp-schap toegevoegd. In het derde model wordt daarnaast ook gecontroleerd voor economische, psychologische en sociologische factoren. Gezamenlijk verklaren de bestudeerde variabelen ongeveer 42 procent van de variantie in de mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien.

Model 1 laat zien dat hoe meer negatieve implicaties zzp'ers hebben ondervonden door de coronacrisis voor hun spaargedrag, hoe lager de gepercipieerde toereikendheid van pensioensparen is (b = −0.20, p <0.001). Dit is in lijn met de beschrijvende resultaten uit de vorige paragraaf. De sterkte van de samenhang neemt stapsgewijs af wanneer de overige variabelen worden toegevoegd aan het model (zie Model 2 en Model 3). Toch blijft de samenhang statistisch significant (b = −0.09, p <0.001)[4]. Deze resultaten suggereren dat zzp'ers die zwaar zijn getroffen door de coronacrisis verwachten dat dit ook op de langere termijn nog consequenties heeft.

De resultaten van het volledige model (Model 3) laten zien dat de economische, psychologische en sociologische factoren – zoals verwacht op basis van het *investor behavior*-model – een duidelijke samenhang vertonen met de mate waarin zzp'ers hun pensioensparen als toereikend zien. Zzp'ers met hogere inkomsten per maand, degenen die vanuit (een eerdere baan in) loondienst aanvullend pensioen hebben

4 In aanvullende analyses is bekeken of dezelfde conclusie kan worden getrokken wanneer de indicatoren van negatieve implicaties van de coronacrisis voor het spaargedrag apart worden bestudeerd. Om dit te toetsen zijn er vier aanvullende modellen geschat (in opbouw vergelijkbaar met Model 3 in Tabel C1), waarin de dummy-indicatoren worden meegenomen voor 1) afname hoeveelheid opgebouwd spaargeld en 2) afname van bedrag dat per maand opzijgezet wordt voor pensioen, 3) arbeidsongeschiktheid en 4) overige zaken. De conclusie op basis van deze analyses is eveneens dat zzp'ers die zwaarder door de coronacrisis zijn getroffen, hun pensioensparen gemiddeld genomen als minder toereikend beschouwen.

opgebouwd en zzp'ers die tijdens de coronacrisis een deel van hun inkomsten opzij hebben gezet voor hun pensioen, ervaren hun pensioen gemiddeld genomen als meer toereikend. Dit geldt eveneens voor zzp'ers die meer toekomstgericht zijn, die duidelijke pensioendoelen voor ogen hebben en voor zzp'ers die meer financiële kennis hebben. Ook socialisatie met sparen blijkt een significante samenhang te hebben: zzp'ers die als kind al leerden dat sparen voor later belangrijk is, zien hun pensioen gemiddeld genomen als meer toereikend. Verder speelt vertrouwen in pensioeninstituties een rol. Zzp'ers die meer vertrouwen hebben in pensioeninstituties scoren gemiddeld genomen hoger op de mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien.

De resultaten ten aanzien van de mate van vrijwilligheid van het zzp-schap zijn ook relevant om te beschrijven. Model 2 laat zien dat zowel intrinsiek zzp'ers als mensen die onvrijwillig zzp'er zijn geworden, gemiddeld genomen lager scoren op de gepercipieerde toereikendheid van pensioensparen dan degenen die heel bewust voor het zzp-schap hebben gekozen. Wanneer er gecontroleerd wordt voor de economische, psychologische en sociologische factoren is het verschil tussen de intrinsiek zzp'ers en de vrijwillig zzp'ers echter niet meer statistisch significant. Dit suggereert dat de verschillen in gepercipieerde toereikendheid van pensioensparen tussen intrinsiek en vrijwillig zzp'ers kunnen worden verklaard door de overige variabelen in het model. De groepen van intrinsiek en vrijwillig zzp'ers verschillen van elkaar in termen van psychologische, sociologische en economische kenmerken, wat zich vertaalt in verschillen in gepercipieerde toereikendheid van pensioensparen tussen de groepen. Het verschil tussen de onvrijwillig zzp'ers en de vrijwillig zzp'ers in hun gepercipieerde pensioenvoorbereiding kan echter slechts gedeeltelijk worden verklaard door de drie bestudeerde typen factoren. Een belangrijke vraag voor toekomstig onderzoek is hoe deze resterende verschillen tussen groepen zzp'ers verklaard kunnen worden.

4. Conclusie en discussie

Pensioenvoorbereiding is een complexe bezigheid die is omgeven door onzekerheid op vele vlakken (Hershey et al., 2013). Gezien de lange tijdspanne die met pensioenvoorbereiding gepaard gaat, is het voor individuen lastig om te anticiperen op wat er gaat komen, bijvoorbeeld met welke gebeurtenissen zij binnen hun eigen levensloop te maken gaan krijgen. Ook is het lastig om te voorzien welke contextuele ontwikkelingen zich gaan voordoen. Veranderingen in pensioenbeleid, economische schokken en ook – zoals afgelopen tijd is gebleken – het uitbreken van een pandemie brengt onzekerheden met zich mee. In Nederland bouwen de meeste werknemers in loondienst automatisch aanvullend pensioen op via hun werkgever. Zzp'ers dragen deze verantwoordelijkheid veelal zelf. Het is daarom waarschijnlijk dat contextuele schokken zoals de coronacrisis niet alleen invloed hebben op de huidige positie van zzp'ers, maar ook op hun mogelijkheden om zich voor te bereiden op een onzekere toekomst. In de huidige studie is onderzocht in hoeverre zzp'ers – in de leeftijd van 40 jaar tot de AOW-leeftijd – in hun spaargedrag zijn beïnvloed door de coronacrisis en hoe dit samenhangt met de mate waarin ze financieel voorbereid denken te zijn op hun oude dag. Tabel 2 toont een samenvatting van de centrale onderzoeksbevindingen per onderzoeksvraag.

Tabel 2 Samenvatting van de centrale onderzoeksbevindingen per onderzoeksvraag

Onderzoeksvraag	Centrale onderzoeksbevindingen
1. Welke zzp'ers hebben met name negatieve implicaties van de coronacrisis ervaren voor hun (pensioen-)sparen?	• Een op de vier deelnemende zzp'ers noemt dat het bedrag dat per maand opzij wordt gezet voor pensioen/oude dag (sterk) is afgenomen door de coronacrisis. • Zo'n 15 procent rapporteert een afname op alle vier de bestudeerde vormen van spaargedrag (hoeveelheid opgebouwd spaargeld en bedrag dat per maand opzij wordt gezet voor respectievelijk pensioen/oude dag, arbeidsongeschiktheid en overige zaken). • Zzp'ers met de volgende kenmerken hebben relatief meer negatieve implicaties van de coronacrisis ervaren voor hun (pensioen-)sparen: – lageropgeleid – geen partner – noodgedwongen als zzp'er gaan werken – sectoren: 'handel/horeca/vervoer' en 'overige dienstverlening' – geen cruciaal beroep
2. In hoeverre hangt het ervaren van deze negatieve implicaties van de coronacrisis samen met de mate waarin zzp'ers hun financiële pensioenvoorbereiding als toereikend beschouwen?	• Hoe meer negatieve implicaties zzp'ers voor hun spaargedrag hebben ondervonden door de coronacrisis, hoe minder geneigd ze zijn om te denken dat ze voldoende financieel voorbereid zijn om comfortabel met pensioen te gaan. • Deze samenhang zwakt af (maar blijft statistisch significant) wanneer rekening wordt gehouden met sociaal-demografische kenmerken, kenmerken van het zzp-schap en economische factoren (bijvoorbeeld inkomsten), psychologische factoren (waaronder toekomstgerichtheid) en sociologische factoren (zoals socialisatie met sparen).

De huidige studie laat zien dat de mate waarin zzp'ers aanpassingen hebben gedaan in hun spaargedrag door de coronacrisis sterk verschilt binnen de zzp-groep. Rond de 15 procent van de bestudeerde zzp'ers geeft aan dat hun hoeveelheid opgebouwd spaargeld en de bedragen die zij per maand opzijzetten voor respectievelijk pensioen, arbeidsongeschiktheid en overige zaken allemaal zijn afgenomen door de coronacrisis. De meerderheid van de bestudeerde zzp'ers – iets meer dan 60 procent – rapporteert geen afname op deze vier bestudeerde vormen van spaargedrag. Lageropgeleiden, zzp'ers zonder partner en onvrijwillig zzp'ers hebben gemiddeld genomen meer negatieve implicaties ondervonden van de coronacrisis voor hun spaargedrag. Dit geldt ook voor zzp'ers die werken in sectoren waarvoor de lockdown relatief grote consequenties had en voor degenen die niet werkzaam zijn in een cruciaal beroep. Niet alleen het vergelijken van de implicaties van de crisis tussen werknemers en zzp'ers (zie bijvoorbeeld, De Beer & Conen, 2021b; Von Gaudecker et al., 2020), maar ook het vergelijken van de implicaties van de crisis binnen de zeer heterogene zzp-groep, blijkt van belang te zijn om beter zicht te krijgen op de gevolgen van de coronacrisis.

De resultaten suggereren daarnaast dat zzp'ers die stevig in hun spaargedrag zijn getroffen door de coronacrisis voorzien dat dit ook op de langere termijn nog gevolgen heeft. Hoe meer negatieve implicaties zzp'ers door de coronacrisis hebben ervaren voor hun spaargedrag, hoe minder ze hun pensioenvoorbereiding als toereikend beschouwen om later comfortabel met pensioen te gaan. Vanuit het *investor behavior*-model (Hershey, 2004; Hershey, Jacobs-Lawson, et al., 2007) werd verwacht dat financiële factoren, naast psychologische en sociologische factoren, van belang zijn bij pensioenvoorbereiding. De resultaten ondersteunen deze verwachting en suggereren dat zzp'ers beter financieel voorbereid denken te zijn op de oude dag naarmate ze a) meer financiële hulpbronnen hebben, b) meer psychologische aanleg hebben om vooruit te kijken en c) meer te maken hebben met een sociale context die sparen ondersteunt. In aanvulling op de factoren die worden genoemd in het *investor behavior*-model laat deze studie zien dat ook kenmerken van het zzp-schap (bijvoorbeeld de mate van vrijwilligheid) en contextuele trends (zoals de coronacrisis) relevant zijn om in acht te nemen. Belangrijke vragen voor toekomstig onderzoek: in hoeverre vormen de percepties van pensioenvoorbereiding een realistische afspiegeling van de werkelijke voorbereiding? En: komen antecedenten van objectieve en subjectieve indicatoren van pensioenvoorbereiding overeen?

Bij de interpretatie van de bevindingen moeten enkele beperkingen van het onderzoek in acht worden genomen. Allereerst zijn de data cross-sectioneel van aard. Dit betekent dat er geen uitspraken gedaan kunnen worden over de causaliteit van

de bestudeerde relaties. Ten tweede is het onderzoek niet gebaseerd op een representatieve steekproef. Om een grote groep zzp'ers te kunnen benaderen, zijn de data verzameld via twee online panels. De resultaten kunnen daarom wellicht niet worden gegeneraliseerd naar alle zzp'ers in de leeftijdsgroep van 40 jaar tot de AOW-leeftijd. Ook is het mogelijk dat juist zzp'ers die sterk zijn getroffen door de coronacrisis niet aan het onderzoek hebben deelgenomen. Ten derde kent de meting van de implicaties van de coronacrisis voor het spaargedrag van zzp'ers tekortkomingen. Hoeveel het spaargedrag precies is veranderd door de coronacrisis – de precieze gespaarde bedragen voor en tijdens de crisis – zijn niet bekend. De meting van de mate van toe- of afname door de coronacrisis is dus inherent subjectief van aard. Voor toekomstig onderzoek zou het interessant zijn om te bestuderen in hoeverre de subjectieve inschattingen overeenstemmen met veranderingen in het objectieve spaargedrag. Ook is de vraag relevant in hoeverre de onderzoeksresultaten gegeneraliseerd kunnen worden naar andere situaties waarin over een langere periode sprake is van een verlies aan inkomsten. Ten vierde zijn jongere zzp'ers (leeftijd <40) niet meegenomen in dit onderzoek. De huidige groep jongere flexwerkers – bijvoorbeeld in de bezorging, horeca en zorg – verdient in toekomstig onderzoek wellicht meer aandacht.

De coronacrisis heeft bestaande kwetsbaarheden op de arbeidsmarkt blootgelegd. Zoals wordt gesteld door de OECD (2020): 'Already disadvantaged groups of workers often suffer most from economic crises, as they are the first out when the shock hits and last in when the recovery starts.' (p. 40). In een recente verkenning op het gebied van de toekomst van de arbeidsmarkt en pensioenen (Bangma et al., 2021) wordt de flexibilisering van de arbeidsmarkt – samen met technologische ontwikkelingen en een vergrijzende samenleving – gepresenteerd als een belangrijke contextuele verandering die kansen biedt maar ook risico's met zich meebrengt. Met de groei van de groep zzp'ers en mensen in andere flexibele vormen van werk, neemt het belang van eigen regie en zelfredzaamheid op pensioengebied toe. De auteurs stellen echter dat vele flexibel werkenden er niet in slagen om voldoende voor hun pensioen te sparen en bespreken mogelijke oplossingsrichtingen, zoals bijvoorbeeld het verruimen van pensioenopbouw naar alle mensen die betaald werk verrichten (Bangma et al., 2021). In de huidige studie komt eveneens het beeld naar voren dat bepaalde groepen zzp'ers een kwetsbare positie hebben en beperkt voorbereid hun oude dag tegemoet gaan. Met name zzp'ers die weinig financiële hulpbronnen tot hun beschikking hebben, die minder psychologische aanleg hebben om vooruit te kijken, die vanuit hun sociale omgeving minder ondersteuning hebben om te sparen en die noodgedwongen zzp'er zijn geworden, lijken zich in een relatief kwetsbare positie te bevinden.

Bronvermelding

Adams, G. A., & Rau, B. L. (2011). Putting off tomorrow to do what you want today. Planning for retirement. *American Psychologist*, *66*(3), 180–192. doi:10.1037/a0022131

Bachmann, R., Bechara, P., Kramer, A., & Rzepka, S. (2015). Labour market dynamics and worker heterogeneity during the Great Recession – Evidence from Europe. *IZA Journal of European Labor Studies*, *4*, 19–48. doi:10.1186/s40174-015-0043-0

Bangma, K., Van Eekelen, L., Van Ewijk, C., Kamminga, K., Koetsier, I., Kortleve, N., . . . Zulkarnain, A. (2021). *Toekomst arbeidsmarkt en pensioen. Een verkenning voor de langere termijn (Netspar Occasional Paper 01)*. Tilburg: Netspar.

Beusch, E. (2020). *Essays on the self-employed in the Netherlands and Europe (Netspar PhD 12/2020-004)*. Tilburg: Netspar.

Conen, W., & De Beer, P. T. (2020). *De waarde van werk in Nederland: Resultaten van de Waarde van Werk Monitor*. Amsterdam:: AIAS-HSI.

Conen, W., & Schippers, J. (2017). De invloed van startmotieven op de financiële situatie en arbeidstevredenheid van zzp'ers. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, *33*(3), 250–268.

Conen, W., & Schippers, J. (2019). *Self-employment as precarious work. A European perspective*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Conen, W., Schippers, J., & Schulze Buschoff, K. (2016). *Self-employed without personnel. Between freedom and insecurity*. Düsseldorf: Hans-Boeckler-Foundation.

Conen, W., & Schulze Buschoff, K. (2019). Precariousness among solo self-employed workers: a German-Dutch comparison. *Journal of Poverty and Social Justice*, *27*(2), 177–197. doi:10.1332/175982719X15478021367809

Cremers, M. (2018). *ZEA – 2019. Vragenlijst*. Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Damman, M. &, Kraaykamp, G. (2022). *Opvattingen over pensionering in Nederland. Een studie onder zzp'ers en werknemers van 40 jaar en ouder (databestand 2021)*. Nijmegen: Radboud Universiteit.

Damman, M., & Van Solinge, H. (2019). Senior self-employment – The case of the Netherlands. In C. Karlsson, M. Backman, & O. Kekezi (Eds.), *Handbook of research on entrepreneurship and aging* (pp. 300–326). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Damman, M., Zwier, D., & Van den Heuvel, S. G. (2020). *Differences in retirement preferences between the self-employed and employees: Do job characteristics play an explanatory role? (Netspar Design Paper 154)*. Tilburg: Netspar.

De Beer, P., & Conen, W. (2021a). *De impact van Covid-19 op de waarde en waardering van werk en het steunbeleid van de overheid, AIAS-HSI Kort & Bondig 7*. Amsterdam: AIAS-HSI, Universiteit van Amsterdam.

De Beer, P., & Conen, W. (2021b). *Heeft de coronacrisis de kwetsbaren het zwaarst getroffen?, AIAS-HSI Kort & Bondig 11*. Amsterdam: AIAS-HSI, Universiteit van Amsterdam.

De Vries, R. (2021). De beroepsbevolking tijdens de coronacrisis: Dynamiek en steunmaatregelen. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, *37.1*, 11–21. doi:10.5117/TVA2021.1.002.VRIE

Dekker, F. (2010a). Opvattingen van zelfstandig ondernemers over sociale zekerheid. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, *26*(2), 146–161.

Dekker, F. (2010b). Self-employed without employees: Managing risks in modern capitalism. *Politics & Policy*, *38*(4), 765–788.

Dingemans, E., & Möhring, K. (2019). A life course perspective on working after retirement: What role does the work history play? *Advances in Life Course Research*, *39*, 23–33. doi:10.1016/j.alcr.2019.02.004

European Social Survey. (2018). *ESS Round 9 Source Questionnaire*. London: ESS ERIC Headquarters c/o City, University of London.

França, L. H. F., & Hershey, D. A. (2018). Financial preparation for retirement in Brazil: A cross-cultural test of the interdisciplinary financial planning model. *Journal of Cross Cultural Gerontology, 33*, 43-64. doi:10.1007/s10823-018-9343-y

Henkens, K., Van Solinge, H., Damman, M., & Dingemans, E. (2018). *Design and codebook of the NIDI Pension Panel Study (NPPS) first wave, 2015*. The Hague: NIDI-KNAW.

Hershey, D. A. (2004). Psychological influences on the retirement investor. *CSA: Certified Senior Advisor, 22*, 31–39.

Hershey, D. A., Henkens, K., & Van Dalen, H. (2007). Mapping the minds of retirement planners: A cross-cultural perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*, 361–382.

Hershey, D. A., Henkens, K., & Van Dalen, H. (2010). Aging and financial planning for retirement: Interdisciplinary influences viewed through a cross-cultural lens. *International Journal of Aging and Human Development, 70*(1), 1–38. doi:10.2190/AG.70.1.a

Hershey, D. A., Jacobs-Lawson, J. M., & Austin, J. T. (2013). Effective financial planning for retirement. In M. Wang (Ed.), *The Oxford Handbook of Retirement* (pp. 402–430). New York, NY: Oxford University Press.

Hershey, D. A., Jacobs-Lawson, J. M., McArdle, J. J., & Hamagami, F. (2007). Psychological foundations of financial planning for retirement. *Journal of Adult Development, 14*, 26–36.

Hershey, D. A., Van Dalen, H. P., Conen, W., & Henkens, K. (2017). Are "voluntary" self-employed better prepared for retirement than "forced" self-employed? *Work, Aging and Retirement, 3*(3), 243–256. doi:10.1093/workar/wax008

Hochguertel, S. (2015). Self-employment around retirement age. In N. Sappleton & F. Lourenco (Eds.), *Entrepreneurship, Self-employment and Retirement* (pp. 211–260). New York: Palgrave Macmillan.

Koposko, J. L., & Hershey, D. A. (2014). Parental and early influences on expectations of financial planning for retirement. *Journal of Personal Finance, 13*, 17–27.

Linde, J. (2019). *Voorstel keuzearchitectuur pensioensparen voor zelfstandigen (Netspar Design Paper 132)*. Tilburg: Netspar.

Mastrogiacomo, M. (2016). *De pensioenpuzzel van zelfstandigen. Zelfstandigen maken pensioenambities niet waar (Netspar Brief 7)*. Tilburg: Netspar.

Montizaan, R., Goedhart, R., & Bijlsma, I. (2021). *AOW Monitor 2021: Effect van verhoging van de AOW-leeftijd op werk, inkomen en gezondheid (ROA-R-2021/2)*. Maastricht: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt.

OECD. (2020). *OECD employment outlook 2020: Worker security and the COVID-19 crisis*. Paris: OECD Publishing.

Oude Mulders, J., Henkens, K., & Van Dalen, H. (2018). *Loslaten van de verplichte pensioenleeftijd en het organisatieklimaat rondom langer doorwerken (Netspar Design paper 97)*. Tilburg: Netspar.

Radl, J. (2013). Labour market exit and social stratification in Western Europe: The effects of social class and gender on the timing of retirement. *European Sociological Review, 29*(3), 654-668. doi:10.1093/esr/jcs045

Rijksoverheid. (2021). Informatie over de Tijdelijke overbruggingsregeling zelfstandig ondernemers (Tozo). Retrieved from *https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-financiele-regelingen/overzicht-financiele-regelingen/tozo*

Stawski, R. S., Hershey, D. A., & Jacobs-Lawson, J. M. (2007). Goal clarity and financial planning activities as determinants of retirement savings contributions. *International Journal of Aging and Human Development, 64*, 13-32. doi:10.2190/13GK-5H72-H324-16P2

Van Dalen, H., Henkens, K., & Hershey, D. A. (2010). Perceptions and expectations of pension savings adequacy: a comparative study of Dutch and American workers. *Ageing & Society, 30*, 731–754. doi:10.1017/S0144686X09990651

Van der Lecq, F., & Oerlemans, A. (2009). *Zelfstandigen zonder pensioen (NEA paper 24)*. Tilburg: Netspar.

Van der Lecq, F., & Oerlemans, A. (2015). Zzp-pensioenregelingen: van uitsluiten naar insluiten. *Pensioen Doc, 2*(1), 20-25.

Visser, M., Gesthuizen, M., Kraaykamp, G., & Wolbers, M. H. J. (2016). Inequality among older workers in the Netherlands: A life course and social stratification perspective on early retirement. *European Sociological Review, 32*(3), 370-382. doi:10.1093/esr/jcw013

Von Gaudecker, H.-M., Holler, R., Janys, L., Siflinger, B., & Zimpelmann, C. (2020). *Labour supply in the early stages of the COVID-19 pandemic: Empirical evidence on hours, home office, and expectations (IZA DP No. 13158)*. Bonn, Germany: IZA – Institute of Labor Economics.

Ybema, J. F., Geuskens, G. A., Van den Heuvel, S. G., De Wind, A., Leijten, F. R. M., Joling, C., . . . Bongers, P. M. (2014). Study on Transitions in Employment, Ability and Motivation (STREAM): The design of a four-year longitudinal cohort study among 15,118 persons aged 45 to 64 years. *British Journal of Medicine and Medical Research, 4*(6), 1383-1399. doi:10.9734/BJMMR/2014/7161

Zwinkels, W., Knoef, M., Been, J., Caminada, K., & Goudswaard, K. (2017). *Zicht op zzp-pensioen (Netspar Design paper 91)*. Tilburg: Netspar.

Zwinkels, W., Knoef, M., Caminada, K., Goudswaard, K., & Been, J. (2017). Zelfstandigen zonder pensioen? *ESB, 102*, 254-256.

Bijlagen

Bijlage A: Beschrijvende statistieken

Tabel A1 Beschrijvende statistieken en codering van de variabelen

Variabele	Gem.	SD	Codering en psychometrische kenmerken	Vraagstelling
Gepercipieerde negatieve implicaties van coronacrisis voor spaargedrag	1.05	1.52	Frequentiemaat die loopt van score 0 (geen negatieve implicaties) tot score 4 (veel negatieve implicaties).	Items: In welke mate zijn de volgende zaken door de coronacrisis veranderd voor u (afgenomen of juist toegenomen)? "Hoeveelheid opgebouwd spaargeld"; "Bedrag dat per maand opzij wordt gezet voor pensioen/oude dag"; "Bedrag dat per maand opzij wordt gezet voor arbeidsongeschiktheid"; "Bedrag dat per maand opzij wordt gezet voor overige zaken" (1 = sterk afgenomen tot 5 = sterk toegenomen). De variabele geeft weer op hoeveel van deze vier items een afname (sterk afgenomen/ afgenomen) is geobserveerd.
Gepercipieerde toereikendheid pensioensparen	3.09	1.04	Drie-item schaal die loopt van 1 (pensioensparen gepercipieerd als ontoereikend) tot 5 (pensioensparen gepercipieerd als toereikend). Cronbachs alpha = .84.	Items[a]: "Stel dat u volledig zou stoppen met werken bij het bereiken van de AOW-leeftijd. Denkt u dat u dan voldoende zal hebben opgebouwd aan pensioen en overige inkomensbronnen om een comfortabel leven te leiden?" (1 = zeker niet tot 5 = zeker wel). "Ik spaar genoeg voor een goed pensioen" (1 = helemaal mee oneens tot 5 = helemaal mee eens). "Ik verwacht een goed pensioen te krijgen" (1 = helemaal mee oneens tot 5 = helemaal mee eens). De variabele is geconstrueerd door de gemiddelde score te nemen op de drie items.
Sociaal-demografische kenmerken				
Leeftijd	55.35	7.01	Continue variabele die loopt van leeftijd 40 tot leeftijd 66.	De variabele is geconstrueerd door het verschil te nemen tussen de startdatum van de dataverzameling (25-01-2021) en het geboortejaar en de geboortemaand van de respondent.
Geslacht: vrouw	0.51		Dummyvariabele, codering 0 = man; 1 = vrouw.	Achtergrondinformatie over het geslacht van de respondent is aangeleverd door I&O en Kantar.
Opleidingsniveau Lageropgeleid Middelbaar opgeleid Hogeropgeleid – bachelor Hogeropgeleid – master	 0.08 0.16 0.48 0.28		Categoriale variabele met vier categorieën.	Achtergrondinformatie over de hoogst gevolgde opleiding van de respondent is aangeleverd door I&O en Kantar.
Gezondheids-beperkingen	0.23		Dummyvariabele, 0 = geen gezond-heidsbeperking; 1 = wel gezond-heidsbeperking.	Vraag[b]: Wordt u op de één of andere manier in uw dagelijkse activiteiten beperkt door een langdurige ziekte of door een handicap of door een lichamelijke of geestelijke aandoening? (1 = ja, in erge mate, 2 = ja, in zekere mate, 3 = nee).

Werkstatus partner Geen partner Partner geen betaald werk Partner werknemer vaste aanstelling Partner zzp'er Partner werkt – overig	 0.19 0.17 0.39 0.17 0.07		Categoriale variabele met vijf categorieën.	Vragen[c]: Heeft u een partner? (1 = ja, ik ben getrouwd, 2 = ja, ik woon samen met een partner, 3 = ja, ik heb een partner, maar woon niet samen, 4 = nee, ik ben alleenstaand). Welke situatie is op uw partner van toepassing? U kunt meerdere antwoorden invullen. De opties die 'partner werkend' aangeven zijn: a) vaste aanstelling als werknemer, b) tijdelijke aanstelling als werknemer, c) zelfstandige zonder personeel, en d) ondernemer met personeel.
Kenmerken zzp-schap				
Werkuren per week (<coronacrisis)	34.75	13.77	Continue variabele die loopt van 1 tot 80 uur.	Vraag: Hoeveel uur werkte u voorafgaand aan de coronacrisis gemiddeld per week?
Aantal jaren zzp'er	14.92	10.00	Continue variabele die loopt van 0.23 tot 48.90 jaar.	Vraag: Op welke leeftijd bent u als zzp'er/freelancer begonnen? De variabele is geconstrueerd door het verschil te nemen tussen de huidige leeftijd en de startleeftijd van het zzp-schap.
Combibaan	0.08		Dummyvariabele, 0 = alleen zzp'er; 1 = eveneens werkzaam in loondienst.	Vraag: Bent u naast uw werk als zzp'er/freelancer ook werkzaam als werknemer? (1= nee, 2=ja).
Vrijwilligheid zzp-schap Intrinsiek Vrijwillig Onvrijwillig	 0.20 0.60 0.21		Categoriale variabele met drie categorieën.	Vraag[d]: Mensen kunnen om verschillende redenen als zzp'er/freelancer werken. Welke omschrijving past het best bij uw situatie? (1 = Het was voor mij vanzelfsprekend om als zzp'er te gaan werken. Mijn beroep wordt bijna nooit in loondienst uitgeoefend, 2 = Ik heb bewust gekozen voor het zzp-schap. Mijn beroep kan zowel in loondienst als zelfstandig worden uitgeoefend, 3 = Ik ben noodgedwongen als zzp'er gaan werken).
Sector Industrie/bouw Handel/horeca/vervoer Zakelijke dienstverlening Overheid/onderwijs/zorg Overige dienstverlening Overige bedrijven	 0.09 0.09 0.27 0.22 0.14 0.19		Categoriale variabele met zes categorieën: industrie/bouw (1/4), handel/horeca/vervoer (5/7), zakelijke dienstverlening (8/9), overheid/onderwijs/zorg (10/12), overige dienstverlening (13), overige bedrijven (14).	Vraag[e]: In welk van de onderstaande sectoren bent u werkzaam? (1 = landbouw, bosbouw en visserij, 2 = industrie, 3 = energie en waterleidingbedrijven, 4 = bouwnijverheid, 5 = vervoer en communicatie, 6 = handel, 7 = horeca, 8 = financiële instellingen, 9 = zakelijke dienstverlening, 10 = onderwijs, 11 = gezondheids- en welzijnszorg, 12 = openbaar bestuur/overheid, 13 = overige dienstverlening (bijv. cultuur, sport en recreatie), 14 = overige bedrijven). De sectoren zijn gegroepeerd in zes categorieën.
Cruciaal beroep	0.19		Dummyvariabele, 0 = nee/weet niet; 1 = ja, werkzaam in een 'cruciale' beroepsgroep.	Vraag: De huidige coronacrisis heeft grote gevolgen. De volgende vragen gaan over mogelijke veranderingen die u op verschillende gebieden kan ervaren door de crisis. Bent u volgens de criteria van de Nederlandse overheid werkzaam in een 'cruciale' beroepsgroep? (1 = ja, 2 = nee, 3 = weet niet).

Economische factoren				
Netto-inkomsten uit werk per maand < 1500 euro 1500-3000 euro >3000 euro Weet niet/missing	 0.37 0.31 0.22 0.10		Categoriale variabele met vier categorieën.	Vraag[f]: Hoeveel ontvangt u ongeveer, alles bij elkaar genomen, netto per maand voor het werk dat u doet? Als u wisselende inkomsten heeft, kunt u dan een inschatting maken van de gemiddelde nettomaandinkomsten van het afgelopen half jaar? (1 = minder dan 1.000 euro, 2 = 1.000 – 1.500 euro, 3 = 1.500 – 2.000 euro, 4 = 2.000 – 2.500 euro, 5 = 2.500 – 3.000 euro, 6 = 3.000 – 3.500 euro, 7 = 3.500 – 4.000 euro, 8 = Meer dan 4.000 euro, 9 = Dat weet ik echt niet).
Aanvullend pensioen uit loondienst	0.62		Dummyvariabele, 0 = nee; 1 = ja, heeft pensioenfonds via werk in loondienst (nu of vroeger) als voorziening voor de oude dag.	Vraag[g]: Welke voorzieningen heeft u voor uw oude dag (naast de AOW)? Een pensioenfonds via mijn werk in loondienst (nu of vroeger) (0 = nee, 1 = ja).
Pensioensparen afgelopen half jaar	0.48		Dummyvariabele, 0 = niets; 1 = afgelopen half jaar geld opzijgezet voor pensioen.	Vraag[h]: Kunt u inschatten welk deel van uw bruto-inkomsten als zzp'er/freelancer u het afgelopen half jaar opzij heeft gezet voor uw pensioen? (1 = niets, 2 = 1-4%, 3 = 5-9%, 4 = 10-14%, 5 = 15-19%, 6 = 20-24%, 7 = 25% of meer).
Psychologische factoren				
Toekomstgerichtheid	3.36	0.72	Drie-item schaal die loopt van 1 (weinig toekomstgericht) tot 5 (sterk toekomstgericht). Cronbachs alpha = .78.	Items[h]: "Ik vind het leuk om na te denken over hoe ik in de toekomst zal leven". "Ik vind het belangrijk om vooruit te kijken in het leven". "Goede vrienden zouden mij als toekomstgericht omschrijven" (1 = helemaal mee oneens tot 5 = helemaal mee eens). De variabele is geconstrueerd door de gemiddelde score te nemen op de drie items.
Duidelijkheid pensioendoelen	2.51	0.87	Drie-item schaal die loopt van 1 (geen duidelijke pensioendoelen) tot 5 (zeer duidelijke pensioendoelen). Cronbachs alpha = .71.	Items[a]: "Ik denk veel na over het leven na mijn pensionering". "Ik stel specifieke doelen voor hoeveel er gespaard moet worden voor mijn pensioen". "Ik heb een duidelijke visie over hoe het leven er uit zal zien na mijn pensionering" (1 = helemaal mee oneens tot 5 = helemaal mee eens). De variabele is geconstrueerd door de gemiddelde score te nemen op de drie items.
Gepercipieerde financiële kennis	3.34	1.00	Eén-item schaal die loopt van 1 (weinig kennis over financiële zaken) tot 5 (veel kennis over financiële zaken).	Item[a]: "Ik weet veel van financiële zaken" (1 = helemaal mee oneens tot 5 = helemaal mee eens).

Sociologische factoren				
Socialisatie met sparen	3.64	1.09	Eén-item schaal die loopt van 1 (weinig socialisatie) tot 5 (veel socialisatie).	Item[a]: "Sparen voor later was een belangrijke les die ik als kind leerde" (1 = helemaal mee oneens tot 5 = helemaal mee eens).
Ouders als rolmodellen	3.25	1.15	Eén-item schaal die loopt van 1 (ouders geen goed pensioen) tot 5 (ouders goed pensioen).	Item[a]: "Mijn ouders hebben/ hadden voor een goed pensioen gespaard" (1 = helemaal mee oneens tot 5 = helemaal mee eens).
Vertrouwen in pensioen-instituties	2.75	1.01	Drie-item schaal die loopt van 1 (geen vertrouwen) tot 5 (veel vertrouwen). Cronbach's alpha = .86.	Items[a]: In Nederland is de zorg voor het pensioen in handen van verschillende instanties. In hoeverre vertrouwt u de onderstaande instanties in het garanderen van een goed pensioen? "Pensioenfondsen". "De overheid". "Banken en verzekeringsmaatschappijen" (1 = geen vertrouwen tot 5 = veel vertrouwen). De variabele is geconstrueerd door de gemiddelde score te nemen op de drie items.

a Items zijn gebaseerd op de studies van Henkens, Hershey en Van Dalen (Hershey et al., 2010; Van Dalen et al., 2010).
b Gebaseerd op een vraag uit de ESS-Ronde 9 (European Social Survey, 2018).
c Gebaseerd op de vraagstelling uit de NPPS (Henkens, Van Solinge, Damman, & Dingemans, 2018).
d Categorieën gebaseerd op driedeling genoemd door Van der Lecq and Oerlemans (2015).
e Gebaseerd op de vraagstelling uit de STREAM (Ybema et al., 2014).
f Gebaseerd op formulering in Waarde van Werk Monitor (Conen & De Beer, 2020).
g Antwoordcategorieën gebaseerd op vraagstelling in ZEA (Cremers, 2018).
h Vraagstelling is geïnspireerd door studies van Hershey (Koposko & Hershey, 2014; Stawski, Hershey, & Jacobs-Lawson, 2007); zie ook https://www.retirementplanninglab.org.

Bijlage B: Multivariate analyses – ervaren implicaties van de coronacrisis voor spaargedrag

Tabel B1 Lineair regressiemodel voor het verklaren van verschillen in ervaren negatieve implicaties van de coronacrisis voor spaargedrag

	Model 1 Coefficiënt (b)	SE
Sociaal-demografische kenmerken		
Leeftijd	−0.00	(0.01)
Geslacht: vrouw	0.09	(0.08)
Opleidingsniveau (ref = lageropgeleid)		
Middelbaar opgeleid	−0.03	(0.15)
Hogeropgeleid – bachelor	−0.43**	(0.14)
Hogeropgeleid – master	−0.63***	(0.15)
Gezondheidsbeperkingen	0.25**	(0.09)
Werkstatus partner (ref = geen partner)		
Partner geen betaald werk	−0.29*	(0.12)
Partner werknemer vaste aanstelling	−0.51***	(0.10)
Partner zzp'er	−0.24*	(0.12)
Partner werkt – overig	−0.15	(0.16)
Kenmerken zzp-schap		
Werkuren per week (<coronacrisis)	0.01***	(0.00)
Aantal jaren zzp'er	0.01	(0.00)
Combibaan	0.14	(0.13)
Vrijwilligheid zzp-schap (ref = vrijwillig)		
Intrinsiek	0.09	(0.10)
Onvrijwillig	0.38***	(0.09)
Sector (ref = zakelijke dienstverlening)		
Industrie/bouw	−0.24+	(0.14)
Handel/horeca/vervoer	0.42**	(0.14)
Overheid/onderwijs/zorg	0.33**	(0.11)
Overige dienstverlening	0.49***	(0.12)
Overige bedrijven	0.22*	(0.11)
Cruciaal beroep	−0.36***	(0.10)
Constante	1.04**	(0.39)
R^2	0.088	
F	7.83	
Aantal observaties	1722	

Bron: VARIN 2021, eigen berekeningen.
Noot: Standaardfouten (SE) staan tussen haakjes. + p < .1, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001.

Bijlage C: Multivariate analyses – mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien

Tabel C1 Lineaire regressiemodellen voor het verklaren van verschillen in de mate waarin pensioensparen als toereikend wordt gezien (gepercipieerde toereikendheid pensioensparen)

	Model 1		Model 2		Model 3	
	Coef.	SE	Coef.	SE	Coef.	SE
Negatieve implicaties van coronacrisis voor spaargedrag	−0.20***	(0.02)	−0.16***	(0.02)	−0.09***	(0.01)
Sociaal-demografische kenmerken						
Leeftijd			0.03***	(0.00)	0.02***	(0.00)
Geslacht: vrouw			−0.13**	(0.05)	0.05	(0.05)
Opleidingsniveau (ref = lageropgeleid)						
Middelbaar opgeleid			−0.04	(0.10)	−0.07	(0.08)
Hogeropgeleid – bachelor			0.15	(0.09)	0.01	(0.08)
Hogeropgeleid – master			0.12	(0.10)	−0.05	(0.08)
Gezondheidsbeperkingen			−0.30***	(0.06)	−0.20***	(0.05)
Werkstatus partner (ref = geen partner)						
Partner geen betaald werk			0.19*	(0.08)	0.09	(0.07)
Partner werknemer vaste aanstelling			0.26***	(0.06)	0.17**	(0.06)
Partner zzp'er			0.27***	(0.07)	0.17**	(0.06)
Partner werkt – overig			0.18+	(0.10)	0.11	(0.09)
Kenmerken zzp-schap						
Werkuren per week (<coronacrisis)			−0.01**	(0.00)	−0.01***	(0.00)
Aantal jaren zzp'er			−0.01***	(0.00)	−0.00*	(0.00)
Combibaan			−0.12	(0.08)	−0.10	(0.07)
Vrijwilligheid zzp-schap (ref = vrijwillig)						
Intrinsiek			−0.16*	(0.06)	−0.01	(0.05)
Onvrijwillig			−0.36***	(0.06)	−0.22***	(0.05)
Sector (ref = zakelijke dienstverlening)						
Industrie/bouw			−0.13	(0.09)	0.10	(0.08)
Handel/horeca/vervoer			−0.22*	(0.09)	0.07	(0.08)
Overheid/onderwijs/zorg			0.05	(0.07)	0.15*	(0.06)
Overige dienstverlening			−0.29***	(0.08)	0.04	(0.07)
Overige bedrijven			−0.20**	(0.07)	0.02	(0.06)
Cruciaal beroep			−0.03	(0.06)	−0.03	(0.05)
Economische factoren						
Netto-inkomsten uit werk per maand (ref = < 1.500 euro)						
1.500–3.000 euro					0.11*	(0.05)
>3.000 euro					0.34***	(0.06)
Weet niet/missing					0.17*	(0.07)
Aanvullend pensioen uit loondienst					0.20***	(0.05)
Pensioensparen afgelopen half jaar					0.34***	(0.04)
Psychologische factoren						
Toekomstgerichtheid					0.14***	(0.03)
Duidelijkheid pensioendoelen					0.13***	(0.03)
Gepercipieerde financiële kennis					0.18***	(0.02)
Sociologische factoren						
Socialisatie met sparen					0.12***	(0.02)
Ouders als rolmodellen					0.01	(0.02)
Vertrouwen in pensioeninstituties					0.16***	(0.02)
Constante	3.30***	(0.03)	2.11***	(0.25)	−0.16	(0.25)
R^2	0.088		0.200		0.424	
F	166.37		19.27		37.64	
Aantal observaties	1722		1722		1722	

Bron: VARIN 2021, eigen berekeningen.

Noot: Standaardfouten (SE) staan tussen haakjes. + p < .1, * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001.

OVERZICHT UITGAVEN IN DE DESIGN PAPER SERIE

1 Naar een nieuw pensioencontract (2011)
Lans Bovenberg en Casper van Ewijk

2 Langlevenrisico in collectieve pensioencontracten (2011)
Anja De Waegenaere, Alexander Paulis en Job Stigter

3 Bouwstenen voor nieuwe pensioencontracten en uitdagingen voor het toezicht daarop (2011)
Theo Nijman en Lans Bovenberg

4 European supervision of pension funds: purpose, scope and design (2011)
Niels Kortleve, Wilfried Mulder and Antoon Pelsser

5 Regulating pensions: Why the European Union matters (2011)
Ton van den Brink, Hans van Meerten and Sybe de Vries

6 The design of European supervision of pension funds (2012)
Dirk Broeders, Niels Kortleve, Antoon Pelsser and Jan-Willem Wijckmans

7 Hoe gevoelig is de uittredeleeftijd voor veranderingen in het pensioenstelsel? (2012)
Didier Fouarge, Andries de Grip en Raymond Montizaan

8 De inkomensverdeling en levensverwachting van ouderen (2012)
Marike Knoef, Rob Alessie en Adriaan Kalwij

9 Marktconsistente waardering van zachte pensioenrechten (2012)
Theo Nijman en Bas Werker

10 De RAM in het nieuwe pensioenakkoord (2012)
Frank de Jong en Peter Schotman

11 The longevity risk of the Dutch Actuarial Association's projection model (2012)
Frederik Peters, Wilma Nusselder and Johan Mackenbach

12 Het koppelen van pensioenleeftijd en pensioenaanspraken aan de levensverwachting (2012)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg en Tim Boonen

13 Impliciete en expliciete leeftijdsdifferentiatie in pensioencontracten (2013)
Roel Mehlkopf, Jan Bonenkamp, Casper van Ewijk, Harry ter Rele en Ed Westerhout

14 Hoofdlijnen Pensioenakkoord, juridisch begrepen (2013)
Mark Heemskerk, Bas de Jong en René Maatman

15 Different people, different choices: The influence of visual stimuli in communication on pension choice (2013)
Elisabeth Brüggen, Ingrid Rohde and Mijke van den Broeke

16 Herverdeling door pensioenregelingen (2013)
Jan Bonenkamp, Wilma Nusselder, Johan Mackenbach, Frederik Peters en Harry ter Rele

17 Guarantees and habit formation in pension schemes: A critical analysis of the floor-leverage rule (2013)
Frank de Jong and Yang Zhou

18 The holistic balance sheet as a building block in pension fund supervision (2013)
Erwin Fransen, Niels Kortleve, Hans Schumacher, Hans Staring and Jan-Willem Wijckmans

19 Collective pension schemes and individual choice (2013)
Jules van Binsbergen, Dirk Broeders, Myrthe de Jong and Ralph Koijen

20 Building a distribution builder: Design considerations for financial investment and pension decisions (2013)
Bas Donkers, Carlos Lourenço, Daniel Goldstein and Benedict Dellaert

21 Escalerende garantietoezeggingen: een alternatief voor het StAr RAM-contract (2013)
Servaas van Bilsen, Roger Laeven en Theo Nijman

22 A reporting standard for defined contribution pension plans (2013)
Kees de Vaan, Daniele Fano, Herialt Mens and Giovanna Nicodano

23 Op naar actieve pensioenconsumenten: Inhoudelijke kenmerken en randvoorwaarden van effectieve pensioencommunicatie (2013)
Niels Kortleve, Guido Verbaal en Charlotte Kuiper

24 Naar een nieuw deelnemergericht UPO (2013)
Charlotte Kuiper, Arthur van Soest en Cees Dert

25 Measuring retirement savings adequacy; developing a multi-pillar approach in the Netherlands (2013)
Marike Knoef, Jim Been, Rob Alessie, Koen Caminada, Kees Goudswaard, and Adriaan Kalwij

26 Illiquiditeit voor pensioenfondsen en verzekeraars: Rendement versus risico (2014)
Joost Driessen

27 De doorsneesystematiek in aanvullende pensioenregelingen: effecten, alternatieven en transitiepaden (2014)
Jan Bonenkamp, Ryanne Cox en Marcel Lever

28 EIOPA: bevoegdheden en rechtsbescherming (2014)
Ivor Witte

29 Een institutionele beleggersblik op de Nederlandse woningmarkt (2013)
Dirk Brounen en Ronald Mahieu

30 Verzekeraar en het reële pensioencontract (2014)
Jolanda van den Brink, Erik Lutjens en Ivor Witte

31 Pensioen, consumptiebehoeften en ouderenzorg (2014)
Marike Knoef, Arjen Hussem, Arjan Soede en Jochem de Bresser

32 Habit formation: implications for pension plans (2014)
Frank de Jong and Yang Zhou

33 Het Algemeen pensioenfonds en de taakafbakening (2014)
Ivor Witte

34 Intergenerational Risk Trading (2014)
Jiajia Cui and Eduard Ponds

35 Beëindiging van de doorsneesystematiek: juridisch navigeren naar alternatieven (2015)
Dick Boeijen, Mark Heemskerk en René Maatman

36 Purchasing an annuity: now or later? The role of interest rates (2015)
Thijs Markwat, Roderick Molenaar and Juan Carlos Rodriguez

37 Entrepreneurs without wealth? An overview of their portfolio using different data sources for the Netherlands (2015)
Mauro Mastrogiacomo, Yue Li and Rik Dillingh

38 The psychology and economics of reverse mortgage attitudes. Evidence from the Netherlands (2015)
Rik Dillingh, Henriëtte Prast, Mariacristina Rossi and Cesira Urzì Brancati

39 Keuzevrijheid in de uittreedleeftijd (2015)
Arthur van Soest

40 Afschaffing doorsneesystematiek: verkenning van varianten (2015)
Jan Bonenkamp en Marcel Lever

41 Nederlandse pensioenopbouw in internationaal perspectief (2015)
Marike Knoef, Kees Goudswaard, Jim Been en Koen Caminada

42 Intergenerationele risicodeling in collectieve en individuele pensioencontracten (2015)
Jan Bonenkamp, Peter Broer en Ed Westerhout

43 Inflation Experiences of Retirees (2015)
Adriaan Kalwij, Rob Alessie, Jonathan Gardner and Ashik Anwar Ali

44 Financial fairness and conditional indexation (2015)
Torsten Kleinow and Hans Schumacher

45 Lessons from the Swedish occupational pension system (2015)
Lans Bovenberg, Ryanne Cox and Stefan Lundbergh

46 Heldere en harde pensioenrechten onder een PPR (2016)
Mark Heemskerk, René Maatman en Bas Werker

47 Segmentation of pension plan participants: Identifying dimensions of heterogeneity (2016)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggen, Thomas Post and Chantal Hoet

48 How do people spend their time before and after retirement? (2016)
Johannes Binswanger

49 Naar een nieuwe aanpak voor risicoprofielmeting voor deelnemers in pensioenregelingen (2016)
Benedict Dellaert, Bas Donkers, Marc Turlings, Tom Steenkamp en Ed Vermeulen

50 Individueel defined contribution in de uitkeringsfase (2016)
Tom Steenkamp

51 Wat vinden en verwachten Nederlanders van het pensioen? (2016)
Arthur van Soest

52 Do life expectancy projections need to account for the impact of smoking? (2016)
Frederik Peters, Johan Mackenbach en Wilma Nusselder

53 Effecten van gelaagdheid in pensioendocumenten: een gebruikersstudie (2016)
Louise Nell, Leo Lentz en Henk Pander Maat

54 Term Structures with Converging Forward Rates (2016)
Michel Vellekoop and Jan de Kort

55 Participation and choice in funded pension plans (2016)
Manuel García-Huitrón and Eduard Ponds

56 Interest rate models for pension and insurance regulation (2016)
Dirk Broeders, Frank de Jong and Peter Schotman

57 An evaluation of the nFTK (2016)
Lei Shu, Bertrand Melenberg and Hans Schumacher

58 Pensioenen en inkomensongelijkheid onder ouderen in Europa (2016)
Koen Caminada, Kees Goudswaard, Jim Been en Marike Knoef

59 Towards a practical and scientifically sound tool for measuring time and risk preferences in pension savings decisions (2016)
Jan Potters, Arno Riedl and Paul Smeets

60 Save more or retire later? Retirement planning heterogeneity and perceptions of savings adequacy and income constraints (2016)
Ron van Schie, Benedict Dellaert and Bas Donkers

61 Uitstroom van oudere werknemers bij overheid en onderwijs. Selectie uit de poort (2016)
Frank Cörvers en Janneke Wilschut

62 Pension risk preferences. A personalized elicitation method and its impact on asset allocation (2016)
Gosse Alserda, Benedict Dellaert, Laurens Swinkels and Fieke van der Lecq

63 Market-consistent valuation of pension liabilities (2016)
Antoon Pelsser, Ahmad Salahnejhad and Ramon van den Akker

64 Will we repay our debts before retirement? Or did we already, but nobody noticed? (2016)
Mauro Mastrogiacomo

65 Effectieve ondersteuning van zelfmanagement voor de consument (2016)
Peter Lapperre, Alwin Oerlemans en Benedict Dellaert

66 Risk sharing rules for longevity risk: impact and wealth transfers (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg and Thijs Markwat

67 Heterogeniteit in doorsneeproblematiek. Hoe pakt de transitie naar degressieve opbouw uit voor verschillende pensioenfondsen? (2017)
Loes Frehen, Wouter van Wel, Casper van Ewijk, Johan Bonekamp, Joost van Valkengoed en Dick Boeijen

68 De toereikendheid van pensioenopbouw na de crisis en pensioenhervormingen (2017)
Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada, Kees Goudswaard en Jason Rhuggenaath

69 De combinatie van betaald en onbetaald werk in de jaren voor pensioen (2017)
Marleen Damman en Hanna van Solinge

70 Default life-cycles for retirement savings (2017)
Anna Grebenchtchikova, Roderick Molenaar, Peter Schotman en Bas Werker

71 Welke keuzemogelijkheden zijn wenselijk vanuit het perspectief van de deelnemer? (2017)
Casper van Ewijk, Roel Mehlkopf, Sara van den Bleeken en Chantal Hoet

72 Activating pension plan participants: investment and assurance frames (2017)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggen, Thomas Post en Chantal Hoet

73 Zerotopia – bounded and unbounded pension adventures (2017)
Samuel Sender

74 Keuzemogelijkheden en maatwerk binnen pensioenregelingen (2017)
Saskia Bakels, Agnes Joseph, Niels Kortleve en Theo Nijman

75 Polderen over het pensioenstelsel. Het debat tussen de sociale partners en de overheid over de oudedagvoorzieningen in Nederland, 1945-2000 (2017)
Paul Brusse

76 Van uitkeringsovereenkomst naar PPR (2017)
Mark Heemskerk, Kees Kamminga, René Maatman en Bas Werker

77 Pensioenresultaat bij degressieve opbouw en progressieve premie (2017)
Marcel Lever en Sander Muns

78 Bestedingsbehoeften bij een afnemende gezondheid na pensionering (2017)
Lieke Kools en Marike Knoef

79 Model Risk in the Pricing of Reverse Mortgage Products (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg, Hans Schumacher, Lei Shu and Lieke Werner

80 Expected Shortfall voor toezicht op verzekeraars: is het relevant? (2017)
Tim Boonen

81 The Effect of the Assumed Interest Rate and Smoothing on Variable Annuities (2017)
Anne G. Balter and Bas J.M. Werker

82 Consumer acceptance of online pension investment advice (2017)
Benedict Dellaert, Bas Donkers and Carlos Lourenço

83 Individualized life-cycle investing (2017)
Gréta Oleár, Frank de Jong and Ingmar Minderhoud

84 The value and risk of intergenerational risk sharing (2017)
Bas Werker

85 Pensioenwensen voor en na de crisis (2017)
Jochem de Bresser, Marike Knoef en Lieke Kools

86 Welke vaste dalingen en welk beleggingsbeleid passen bij gewenste uitkeringsprofielen in verbeterde premieregelingen? (2017)
Johan Bonekamp, Lans Bovenberg, Theo Nijman en Bas Werker

87 Inkomens- en vermogensafhankelijke eigen bijdragen in de langdurige ouderenzorg: een levensloopperspectief (2017)
Arjen Hussem, Harry ter Rele en Bram Wouterse

88 Creating good choice environments – Insights from research and industry practice (2017)
Elisabeth Brüggen, Thomas Post and Kimberley van der Heijden

89 Two decades of working beyond age 65 in the Netherlands. Health trends and changes in socio-economic and work factors to determine the feasibility of extending working lives beyond age 65 (2017)
Dorly Deeg, Maaike van der Noordt and Suzan van der Pas

90 Cardiovascular disease in older workers. How can workforce participation be maintained in light of changes over time in determinants of cardiovascular disease? (2017)
Dorly Deeg, E. Burgers and Maaike van der Noordt

91 Zicht op zzp-pensioen (2017)
Wim Zwinkels, Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada en Kees Goudswaard

92 Return, risk, and the preferred mix of PAYG and funded pensions (2017)
Marcel Lever, Thomas Michielsen and Sander Muns

93 Life events and participant engagement in pension plans (2017)
Matthew Blakstad, Elisabeth Brüggen and Thomas Post

94 Parttime pensioneren en de arbeidsparticipatie (2017)
Raymond Montizaan

95 Keuzevrijheid in pensioen: ons brein wil niet kiezen, maar wel gekozen hebben (2018)
Walter Limpens en Joyce Vonken

96 Employability after age 65? Trends over 23 years in life expectancy in good and in poor physical and cognitive health of 65-74-year-olds in the Netherlands (2018)
Dorly Deeg, Maaike van der Noordt, Emiel Hoogendijk, Hannie Comijs and Martijn Huisman

97 Loslaten van de verplichte pensioenleeftijd en het organisatieklimaat rondom langer doorwerken (2018)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens en Harry van Dalen

98 Overgangseffecten bij introductie degressieve opbouw (2018)
Bas Werker

99 You're invited – RSVP! The role of tailoring in incentivising people to delve into their pension situation (2018)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij en Leo Lentz

100 Geleidelijke uittreding en de rol van deeltijdpensioen (2018)
Jonneke Bolhaar en Daniël van Vuuren

101 Naar een model voor pensioencommunicatie (2018)
Leo Lentz, Louise Nell en Henk Pander Maat

102 Tien jaar UPO. Een terugblik en vooruitblik op inhoud, doelen en effectiviteit (2018)
Sanne Elling en Leo Lentz

103 Health and household expenditures (2018)
Raun van Ooijen, Jochem de Bresser en Marike Knoef

104 Keuzevrijheid in de uitkeringsfase: internationale ervaringen (2018)
Marcel Lever, Eduard Ponds, Rik Dillingh en Ralph Stevens

105 The move towards riskier pension products in the world's best pension systems (2018)
Anne G. Balter, Malene Kallestrup-Lamb and Jesper Rangvid

106 Life Cycle Option Value: The value of consumer flexibility in planning for retirement (2018)
Sonja Wendel, Benedict Dellaert and Bas Donkers

107 Naar een duidelijk eigendomsbegrip (2018)
Jop Tangelder

108 Effect van stijging AOW-leeftijd op arbeidsongeschiktheid (2018)
Rik Dillingh, Jonneke Bolhaar, Marcel Lever, Harry ter Rele, Lisette Swart en Koen van der Ven

109 Is de toekomst gearriveerd? Data science en individuele keuzemogelijkheden in pensioen (2018)
Wesley Kaufmann, Bastiaan Starink en Bas Werker

110 De woontevredenheid van ouderen in Nederland (2018)
Jan Rouwendal

111 Towards better prediction of individual longevity (2018)
Dorly Deeg, Jan Kardaun, Maaike van der Noordt, Emiel Hoogendijk en Natasja van Schoor

112 Framing in pensioenkeuzes. Het effect van framing in de keuze voor beleggingsprofiel in DC-plannen naar aanleiding van de Wet verbeterde premieregeling (2018)
Marijke van Putten, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings en Eric van Dijk

113 Working life expectancy in good and poor self-perceived health among Dutch workers aged 55–65 years with a chronic disease over the period 1992–2016 (2019)
Astrid de Wind, Maaike van der Noordt, Dorly Deeg and Cécile Boot

114 Working conditions in post-retirement jobs: A European comparison (2019)
Ellen Dingemans and Kène Henkens

115 Is additional indebtedness the way to increase mortgage-default insurance coverage? (2019)
Yeorim Kim, Mauro Mastrogiacomo, Stefan Hochguertel and Hans Bloemen

116 Appreciated but complicated pension Choices? Insights from the Swedish Premium Pension System (2019)
Monika Böhnke, Elisabeth Brüggen and Thomas Post

117 Towards integrated personal financial planning. Information barriers and design propositions (2019)
Nitesh Bharosa and Marijn Janssen

118 The effect of tailoring pension information on navigation behavior (2019)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij and Leo Lentz

119 Opleiding, levensverwachting en pensioenleeftijd: een vergelijking van Nederland met andere Europese landen (2019)
Johan Mackenbach, José Rubio Valverde en Wilma Nusselder

120 Giving with a warm hand: Evidence on estate planning and bequests (2019)
Eduard Suari-Andreu, Raun van Ooijen, Rob J.M. Alessie and Viola Angelini

121 Investeren in menselijk kapitaal: een gecombineerd werknemers- en werkgeversperspectief (2019)
Raymond Montizaan, Merlin Nieste en Davey Poulissen

122 The rise in life expectancy – corresponding rise in subjective life expectancy? Changes over the period 1999-2016 (2019)
Dorly Deeg, Maaike van der Noordt, Noëlle Sant, Henrike Galenkamp, Fanny Janssen and Martijn Huisman

123 Pensioenaanvullingen uit het eigen woningbezit (2019)
Dirk Brounen, Niels Kortleve en Eduard Ponds

124 Personal and work-related predictors of early exit from paid work among older workers with health limitations (2019)
Nils Plomp, Sascha de Breij and Dorly Deeg

125 Het delen van langlevenrisico (2019)
Anja De Waegenaere, Agnes Joseph, Pascal Janssen en Michel Vellekoop

126 Maatwerk in pensioencommunicatie (2019)
Sanne Elling en Leo Lentz

127 Dutch Employers' Responses to an Aging Workforce: Evidence from Surveys, 2009-2017 (2019)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens and Hendrik P. van Dalen

128 Preferences for solidarity and attitudes towards the Dutch pension system – Evidence from a representative sample (2019)
Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner

129 Deeltijdpensioen geen wondermiddel voor langer doorwerken (2019)
Henk-Wim de Boer, Tunga Kantarcı, Daniel van Vuuren en Ed Westerhout

130 Spaarmotieven en consumptiegedrag (2019)
Johan Bonekamp en Arthur van Soest

131 Substitute services: a barrier to controlling long-term care expenditures (2019)
Mark Kattenberg and Pieter Bakx

132 Voorstel keuzearchitectuur pensioensparen voor zelfstandigen (2019)
Jona Linde

133 The impact of the virtual integration of assets on pension risk preferences of individuals (2019)
Sesil Lim, Bas Donkers en Benedict Dellaert

134 Reforming the statutory retirement age: Policy preferences of employers (2019)
Hendrik P. van Dalen, Kène Henkens and Jaap Oude Mulders

135 Compensatie bij afschaffing doorsnee-systematiek (2019)
Dick Boeijen, Chantal de Groot, Mark Heemskerk, Niels Kortleve en René Maatman

136 Debt affordability after retirement, interest rate shocks and voluntary repayments (2019)
Mauro Mastrogiacomo

137 Using social norms to activate pension plan members: insights from practice (2019)
Joyce Augustus-Vonken, Pieter Verhallen, Lisa Brüggen and Thomas Post

138 Alternatieven voor de huidige verplichtstelling van bedrijfstakpensioenfondsen (2020)
Erik Lutjens en Fieke van der Lecq

139 Eigen bijdrage aan ouderenzorg (2020)
Pieter Bakx, Judith Bom, Marianne Tenand en Bram Wouterse

140 Inrichting fiscaal kader bij afschaffing doorsneesystematiek (2020)
Bastiaan Starink en Michael Visser

141 Hervorming langdurige zorg: trends in het gebruik van verpleging en verzorging (2020)
Pieter Bakx, Pilar Garcia-Gomez, Sara Rellstab, Erik Schut en Eddy van Doorslaer

142 Genetic health risks, insurance, and retirement (2020)
Richard Karlsson Linnér and Philipp D. Koellinger

143 Publieke middelen voor particuliere ouderenzorg (2020)
Arjen Hussem, Marianne Tenand en Pieter Bakx

144 Emotions and technology in pension service interactions: Taking stock and moving forward (2020)
Wiebke Eberhardt, Alexander Henkel en Chantal Hoet

145 Opleidingsverschillen in levensverwachting: de bijdrage van acht risicofactoren (2020)
Wilma J. Nusselder, José Rubio Valverde en Johan P. Mackenbach

146 Shades of Labor: Motives of Older Adults to Participate in Productive Activities (2020)
Sonja Wendel and Benedict Dellaert

147 Raising pension awareness through letters and social media: Evidence from a randomized and a quasi-experiment (2020)
Marike Knoef, Jim Been and Marijke van Putten

148 Infographics and Financial Decisions (2020)
Ruben Cox and Peter de Goeij

149 To what extent can partial retirement ensure retirement income adequacy? (2020)
Tunga Kantarcı and Jochem Zweerink

150 De steun voor een 'zwareberoepenregeling' ontleed (2020)
Harry van Dalen, Kène Henkens en Jaap Oude Mulders

151 Verbeteren van de inzetbaarheid van oudere werknemers tot aan pensioen: literatuuroverzicht, inzichten uit de praktijk en de rol van pensioenuitvoerders (2020)
Peter Lapperre, Henk Heek, Pascal Corten, Ad van Zonneveld, Robert Boulogne, Marieke Koeman en Benedict Dellaert

152 Betere risicospreiding van eigen bijdragen in de verpleeghuiszorg (2020)
Bram Wouterse, Arjen Hussem en Rob Aalbers

153 Doorbeleggen met garanties? (2020)
Roderick Molenaar, Peter Schotman, Peter Dekkers en Mark Irwin

154 Differences in retirement preferences between the self-employed and employees: Do job characteristics play an explanatory role? (2020)
Marleen Damman, Dieuwke Zwier en Swenne G. van den Heuvel

155 Do financial incentives stimulate partially disabled persons to return to work? (2020)
Tunga Kantarcı and Jan-Maarten van Sonsbeek

156 Wijzigen van de bedrijfstakpensioenregeling: tussen pensioenfondsbestuur en sociale partners (2020)
J.R.C. Tangelder

157 Keuzes tijdens de pensioenopbouw: de effecten van nudging met volgorde en standaardopties (2020)
Wilte Zijlstra, Jochem de Bresser en Marike Knoef

158 Keuzes rondom pensioen: implicaties op uitkeringssnelheid voor een heterogeen deelnemersbestand (2020)
Servaas van Bilsen, Johan Bonekamp, en Eduard Ponds

159 Met big data inspelen op woonwensen en woongedrag van ouderen: praktische inzichten voor ontwerp en beleid (2020)
Ioulia V. Ossokina en Theo A. Arentze

160 Economic consequences of widowhood: Evidence from a survivor's benefits reform in the Netherlands (2020)
Jeroen van der Vaart, Rob Alessie and Raun van Ooijen

161 How will disabled workers respond to a higher retirement age? (2020)
Tunga Kantarcı, Jim Been and Arthur van Soest

162 Deeltijdpensioen: belangstelling en belemmeringen op de werkvloer (2020)
Hanna van Solinge, Harry van Dalen en Kène Henkens

163 Investing for Retirement with an Explicit Benchmark (2020)
Anne Balter, Lennard Beijering, Pascal Janssen, Frank de Jong, Agnes Joseph, Thijs Kamma and Antoon Pelsser

164 Vergrijzing en verzuim: impact op de verzekeringsvoorkeuren van werkgevers (2020)
Remco Mallee en Raymond Montizaan

165 Arbeidsmarkteffecten van de pensioen-premiesystematiek (2020)
Marike Knoef, Sander Muns en Arthur van Soest

166 Risk Sharing within Pension Schemes (2020)
Anne Balter, Frank de Jong en Antoon Pelsser

167 Supporting pension participants: Three lessons learned from the medical domain for better pension decisions (2021)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman and Hans Hoeken

168 Variable annuities with financial risk and longevity risk in the decumulation phase of Dutch DC products (2021)
Bart Dees, Frank de Jong and Theo Nijman

169 Verloren levensjaren als gevolg van sterfte aan Covid-19 (2021)
Bram Wouterse, Frederique Ram en Pieter van Baal

170 Which work conditions can encourage older workers to work overtime? (2021)
Raymond Montizaan and Annemarie Kuenn-Nelen

171 Herverdeling van individueel pensioen-vermogen naar partnerpensioen: een stated preference-analyse (2021)
Raymond Montizaan

172 Risicogedrag na een ramp; implicaties voor pensioenen (2021)
Martijn de Vries

173 The Impact of Climate Change on Optimal Asset Allocation for Long-Term Investors (2021)
Mathijs Cosemans, Xander Hut and Mathijs van Dijk

174 Beleggingsbeleid bij onzekerheid over risicobereidheid en budget (2021)
Agnes Joseph, Antoon Pelsser en Lieke Werner

175 On the Resilience of ESG Stocks during COVID-19: Global Evidence (2021)
Gianfranco Gianfrate, Tim Kievid & Mathijs van Dijk

176 De solidariteitsreserve juridisch ontrafeld (2021)
Erik Lutjens en Herman Kappelle

177 Hoe vertrouwen in politiek en maatschappij doorwerkt in vertrouwen in pensioeninstituties (2021)
Harry van Dalen en Kène Henkens

178 Gelijke rechten, maar geen gelijke pensioenen: de gender gap in Nederlandse tweedepijlerpensioenen
Suzanne Kali, Jim Been, Marike Knoef en Albert van Marwijk Kooy

179 Completing Dutch pension reform (2021)
Ed Westerhout, Eduard Ponds and Peter Zwaneveld

180 When and why do employers hire and rehire employees beyond normal retirement age? (2021)
Orlaith C. Tunney and Jaap Oude Mulders

181 Family and government insurance: Wage, earnings, and income risks in the Netherlands and the U.S. (2021)
Mariacristina De Nardi, Giulio Fella, Marike Knoef, Gonzalo Paz-Pardo and Raun van Ooijen

182 Het gebruik van data in de pensioenmarkt (2021)
Willem van der Deijl, Marije Kloek, Koen Vaassen en Bas Werker

183 Applied Data Science in the Pension Industry: A Survey and Outlook (2021)
Onaopepo Adekunle, Michel Dumontier and Arno Riedl

184 Individual differences in accessing personalized online pension information: Inertia and a digital hurdle (2021)
Milena Dinkova, Adriaan Kalwij & Leo Lentz

185 Transitie: gevoeligheid voor veronderstellingen en omstandigheden (2021)
Anne Balter, Jan Bonenkamp en Bas Werker

186 De voordelen van de solidariteitsreserve ontrafeld (2021)
Servaas van Bilsen, Roel Mehlkopf en Antoon Pelsser

187 Consumption and time use responses to unemployment (2021)
Jim Been, Eduard Suari-Andreu, Marike Knoef en Rob Alessie

188 Wat is inertie? (2021)
Marijke van Putten en Robert-Jan Bastiaan de Rooij

189 The effect of the Dutch financial assessment framework on the mortgage investments of pension funds (2021)
Yeorim Kim and Mauro Mastrogiacomo

190 The Recovery Potential for Underfunded Pension Plans (2021)
Li Yang, Antoon Pelsser and Michel Vellekoop

191 Trends in verschillende gezondheidsindicatoren: de rol van opleidingsniveau (2021)
Wilma J. Nusselder, José Rubio Valverde en Dorly Deeg

192 Toedeling van rendementen met spreiding (2021)
Anne Balter en Bas Werker

193 Occupational pensions, macroprudential limits, and the financial position of the self-employed (2021)
Francesco G. Caloia, Stefan Hochguertel and Mauro Mastrogiacomo

194 How do spouses respond when disability benefits are lost? (2021)
Mario Bernasconi, Tunga Kantarcı, Arthur van Soest, and Jan-Maarten van Sonsbeek

195 Pension Payout Preferences (2021)
Rik Dillingh and Maria Zumbuehl

196 Naar de kern van pensioenkeuzes (2021)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman en Hans Hoeken

197 The Demand for Retirement Products: The Role of Withdrawal Flexibility and Administrative Burden (2021)
Pim Koopmans, Marike Knoef and Max van Lent

198 Stapelen van keuzes; interacties in keuzearchitectuur en tussen tijd en risico (2021)
Jona Linde en Ingrid Rohde

199 Arbeidsmarktstatus tussen de 65ste verjaardag en de AOW-leeftijd: verschillen tussen opleidingsgroepen (2021)
Wilma J. Nusselder, Marti K. Rado en Dorly J.H. Deeg

200 Geheugenloos spreiden met gelijke aanpassingen (2021)
Sander Muns

201 Bevoegdheidsverdeling sociale partners en pensioenfonds bij stelseltransitie (2022)
René Maatman en Mark Heemskerk

202 Matchmaking in pensioenland: welk pensioen past bij welke deelnemer? (2022)
Marike Knoef, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings, Marco van Toorn, Floske Weehuizen, Bart Dees en Jorgo Goossens

203 Inkomenseffecten bij en na invaren in het nieuwe pensioencontract (2022)
Sander Muns, Theo Nijman en Bas Werker

204 Pensioenvoorbereiding van zzp'ers tijdens de coronacrisis (2022)
Marleen Damman en Gerbert Kraaykamp

Netspar

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

Dit is een uitgave van:
Netspar
Telefoon 013 466 2109
E-mail info@netspar.nl
www.netspar.nl

Januari 2022